

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ІМ. В. М. КОРЕЦЬКОГО**

КУЛЬКО АНДРІЙ ВАДИМОВИЧ

УДК 341.224.3

**МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ
ТА ОХОРОНИ ТРАНСКОРДОННИХ ПРІСНИХ ВОД**

12.00.11 – міжнародне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі проблем аграрного, земельного, екологічного та космічного права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.

Науковий консультант: доктор юридичних наук, професор
МАЛИШЕВА Наталія Рафаелівна,
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького
НАН України, завідувач відділу проблем аграрного,
земельного, екологічного та космічного права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
БУРОМЕНСЬКИЙ Михайло Всеволодович,
Інститут міжнародних відносин Київського
національного університету імені Тараса Шевченка,
професор кафедри міжнародного права

доктор юридичних наук, професор
ТИМЧЕНКО Леонід Дмитрович,
Університет державної фіскальної служби України,
Науково-дослідний інститут фіскальної політики,
головний науковий співробітник відділу
дослідження міжнародної податкової конкуренції

доктор юридичних наук, професор
ШЕМЯКІН Олександр Миколайович,
Національний університет «Одеська морська
академія», перший проректор

Захист відбудеться «01» лютого 2019 року о 12 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.236.03 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

Автореферат розіслано «27» грудня 2018 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат юридичних наук

Т. І. Тарахонич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Прісна вода є одним з найважливіших компонентів навколишнього природного середовища, без якого неможливе існування більшості форм життя на Землі. З-поміж усіх природних ресурсів вона використовується людьми найінтенсивніше, задіяна практично у кожному з процесів, пов'язаних із їхньою життєдіяльністю. Не дивно, що в умовах стрімкого зростання чисельності населення світу, урбанізації, активного розвитку сільського господарства, промисловості, енергетики перед людством постають серйозні виклики у сенсі забезпеченості прісною водою. Наразі 3,6 млрд. людей, тобто майже половина населення Землі, проживають в регіонах, де відчувається дефіцит водних ресурсів. Прогнозується, що до 2050 р. ця цифра зросте до 5,7 млрд. Не менш тривожною є тенденція погіршення якісного стану водних ресурсів, передусім внаслідок їхнього забруднення. За даними ВООЗ, уже зараз 2,3 млрд. осіб щорічно страждають від хвороб, спричинених споживанням неякісної води. І ці проблеми мають тенденцію до поглиблення.

Усвідомлення гостроти викликів, пов'язаних зі станом водних ресурсів, знайшло відображення в ухвалених ООН Порядку денному на XXI століття (1992 р.), Декларації тисячоліття (2000 р.), Порядку денному сталого розвитку на 2016–2030 рр. (2015 р.), в актах регіональних міжнародних організацій та інтеграційних утворень. Реагуванню держав світу на вказані виклики могли би сприяти, насамперед, ефективні універсальні, регіональні та басейнові міжнародно-правові механізми регулювання використання й охорони транскордонних прісних вод, які й покликані, власне, бути основою міждержавної співпраці. Однак нині цим механізмам притаманні серйозні недоліки, які перешкоджають продуктивній взаємодії. Мова, зокрема, йде про обмеженість предмету та неповноту регулювання, незастосування комплексного підходу до спільного управління транскордонними прісними водами, надання пріоритету певним видам використання водних ресурсів на шкоду іншим, відсутність засобів узгодження інтересів прибережних держав, невідповідність змінам природних, економічних, соціальних та інших умов, відсутність ефективних процедур розв'язання спорів.

Всі вказані проблеми є конче актуальними для України, адже основними джерелами прісної води та найважливішими водними шляхами в нашій державі є переважно міжнародні ріки, такі як Дніпро, Дунай, Західний Буг, Дністер, Тиса, Сіверський Донець. На них, на жаль, поширюються чинники нераціональної експлуатації, негативного антропогенного впливу, погіршення якісного та кількісного стану води, невикористання транспортних можливостей річок в умовах створення ЄС єдиної транс'європейської системи мультимодальних перевезень ТЄМ-Т. Значною мірою вказані недоліки зумовлені прогалинами чи недосконалістю правового регулювання, причому як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Усе зазначене зумовлює потребу в глибоких дослідженнях, присвячених застосуванню міжнародного права для регулювання використання та охорони

транскордонних прісних вод, формування цілісного бачення проблеми. Такі дослідження повинні передбачати ретельний аналіз сучасних договірних та інституційних міжнародно-правових механізмів універсального, регіонального, субрегіонального та локального (басейнового) рівня, визначення здобутків і проблем прибережних держав, переваг та недоліків сучасних систем міжнародно-правового регулювання відносин щодо прісноводних ресурсів, формулювання перспективних концепцій їхнього реформування.

Різні частини загальної проблематики розглянуті у роботах таких вітчизняних та іноземних вчених, як Г. Агілар, Е. Бенвеністі, А. Бісвас, С. Богданович, Ч. Боурн, Л. Буассон де Шазурн, К. Бурквейн, М. Буроменський, С. Виноградов, П. Воутерс, А. Вулф, П. Глейк, С. Гурєєв, Дж. Деллапенна, Л. дель Кастільо-Лаборде, Г. Екстайн, А. Єфименко, П. Казанський, К. Леб, Г. де лос Лобос, Ф. Лурес, О. МакІнтайр, С. МакКаффі, М. Медведєва, О. Мельник, К. Мехлем, С. Мумме, М. Нанні, М. Рахаман, А. Рью-Кларк, С. М. А. Салман, Є. Самойленко, А. Танзі, І. Тарасова, Л. Тимченко, М. Тійніно, П. Тільбьоргер, М. Фітцморіс, О. Чернявський, О. Шемякін. Однак попри актуальність проблеми міжнародно-правового регулювання використання й охорони транскордонних прісних вод, ступінь її наукової розробленості в міжнародно-правовій доктрині є незадовільним у зв'язку із відсутністю комплексних досліджень.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана у контексті планових науково-дослідних тем Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, зокрема за темою «Міжнародно-правові аспекти захисту суверенітету та територіальної цілісності України» (номер державної реєстрації 0218U006405).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розкриття сутності міжнародного права транскордонних прісних вод, з'ясування його місця в системі міжнародного права; виявлення особливостей та проблем міжнародно-правового регулювання відносин держав з таких питань, як нормативне закріплення й реалізація прав на воду та санітарію як основних прав людини, судноплавство й інші види господарського використання основних транскордонних прісноводних об'єктів світу, охорона транскордонних прісних вод і пов'язаних з ними екосистем; вироблення пропозицій щодо шляхів розвитку сучасних міжнародних інституційних та договірних механізмів регулювання відносин держав щодо транскордонних прісних вод і засобів розв'язання міждержавних спорів стосовно водних ресурсів.

Поставлена мета обумовила постановку та вирішення таких наукових завдань:

- надати визначення та розкрити зміст основних понять, що застосовуються в міжнародно-правовому регулюванні відносин щодо транскордонних прісних вод;
- прослідкувати генезу, розкрити правову природу, джерела, принципи, основні структурні елементи міжнародного права транскордонних прісних вод, з'ясувати його місце в системі міжнародного права;
- виявити особливості, риси, тенденції та закономірності розвитку сучасних систем міжнародно-правового регулювання судноплавства на внутрішніх водних

шляхах міжнародного значення, несудноплавного використання та охорони транскордонних прісних вод;

- виявити особливості міжнародних договірних та інституційних механізмів співпраці держав щодо основних транскордонних прісноводних об'єктів та міжнародних річкових басейнів кожного регіону світу, і тих, частини яких розташовані на території України;

- проаналізувати досвід застосування, окреслити переваги та недоліки сучасних універсальних, регіональних, басейнових і локальних міжнародних договорів, оцінити їхню ефективність, насамперед у контексті реалізації основних принципів міжнародного права транскордонних прісних вод;

- охарактеризувати процеси створення, нормативні рамки, структуру, порядок діяльності та практику функціонування міжнародних річкових комісій, окреслити здобутки й визначити недоліки кожної з них з огляду на цілі її діяльності;

- прослідкувати генезу, розкрити сутність, особливості та практику застосування підходів інтегрованого управління водними ресурсами транскордонних прісноводних об'єктів;

- сформулювати пропозиції щодо шляхів удосконалення міжнародних договірних та інституційних механізмів регулювання співпраці держав стосовно транскордонних прісноводних об'єктів на універсальному й регіональному рівнях (передусім в європейському регіоні), а також на рівні міжнародних річкових басейнів та транскордонних прісноводних об'єктів, частини яких розташовані на території України, приділивши особливу увагу можливостям застосування інтегрованого управління водними ресурсами;

- окреслити особливості становлення міжнародно-правових концепцій прав на воду та на санітарію, розкрити зміст цих прав з позицій сучасного міжнародного права, виявити проблеми правового регулювання у вказаній сфері та надати пропозиції для його вдосконалення;

- розкрити зміст міжнародно-правових засобів розв'язання міжнародних спорів щодо водних ресурсів, охарактеризувати практику держав з їхнього застосування, розробити класифікацію міжнародних спорів у цій сфері та окреслити її практичне значення, надати пропозиції із удосконалення міжнародних судових і позасудових механізмів врегулювання спорів між державами щодо транскордонних прісних вод.

Об'єктом дослідження є міжнародні відносини щодо використання транскордонних прісних вод для цілей судноплавства, задоволення потреб населення, промисловості, сільського господарства, виробництва гідроелектроенергії, рибальства; міжнародні відносини у сфері захисту, збереження та відновлення транскордонних прісноводних ресурсів.

Предметом дослідження є двосторонні та багатосторонні міжнародні договори, міжнародно-правові звичаї, односторонні акти держав, акти міжнародних організацій та внутрішнього законодавства, в динаміці їхнього створення та реалізації у міждержавних відносинах щодо транскордонних

прісних вод, рішення міжнародних судових установ, дипломатичні документи, наукові праці у сфері міжнародного, конституційного, екологічного та інших галузей права.

Методи дослідження обрані з урахуванням поставленої в роботі мети та завдань, об'єкта та предмета дослідження. З метою отримання достовірних наукових результатів у дисертаційній роботі використано комплекс загальнонаукових та спеціально-наукових методів, підходів і принципів пізнання міжнародно-правових відносин з використанням й охорони транскордонних прісних вод. Зокрема, формально-логічний метод використано для визначення основних понять та юридичних категорій, що застосовуються у міжнародному праві транскордонних прісних вод (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2). Історичний метод дав змогу здійснити періодизацію розвитку міжнародного права транскордонних прісних вод, виявити риси, стереотипи й закономірності, притаманні кожному з періодів, проаналізувати становлення систем міжнародно-правового регулювання відносин щодо транскордонних водних ресурсів (підрозділи 1.3, 3.1, 4.1, 5.1 – 5.5, 6.1, 6.2).

Метод тлумачення дав можливість з'ясувати сутність, провести аналіз і охарактеризувати нормативний зміст положень універсальних, регіональних, басейнових та локальних міжнародних договорів, зокрема тих, учасницею яких є Україна, а також відповідних міжнародних звичаїв (підрозділи 2.2, 2.3, 3.2 – 3.5, 4.2 – 4.5, 5.1, 7.5). Метод системного аналізу дозволив виявити внутрішні зв'язки міжнародно-правових норм, принципів та інститутів; здійснити систематизацію доктринальних підходів до проблем реалізації норм (підрозділи 1.2, 6.2). Порівняльно-правовий метод використовувався для з'ясування відповідності змісту міжнародних договорів та інших міжнародно-правових актів, що регулюють відносини між державами основних міжнародних річкових басейнів світу, і практики їхньої реалізації вимогам міжнародного права; проведення міжнародно-правової кваліфікації дій держав транскордонних водних об'єктів; виявлення порушень ними міжнародно-правових норм і принципів (підрозділи 3.2 – 3.5, 4.2 – 4.5, 5.1 – 5.5).

Методи прогнозування і моделювання застосовано для виявлення сучасних проблем і загроз у сфері використання та охорони транскордонних водних об'єктів, розробки пропозицій стосовно засобів міжнародно-правового реагування на наявні виклики, змісту норм міжнародних договорів про транскордонні прісні води та організаційних засад діяльності міжнародних річкових комісій (підрозділи 6.3, 7.5).

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена як сукупністю поставлених завдань, так і засобами їхнього розв'язання, і проявляється в тому, що дисертація є першим спеціальним дослідженням усього комплексу проблем міжнародно-правового регулювання відносин, пов'язаних із використанням та охороною транскордонних прісних вод.

У дисертаційній роботі сформульовано концептуальні положення та висновки, що мають наукову новизну, є особистим внеском автора в дослідження наукової проблеми і полягають у наступному:

вперше:

– сформульоване визначення поняття, розкрито інститути, джерела та основні принципи міжнародного права транскордонних прісних вод; виявлено, що міжнародне право транскордонних прісних вод являє собою комплексну підгалузь міжнародного права, норми якої регулюють відносини суб'єктів міжнародного права у сфері судноплавства на внутрішніх водних шляхах міжнародного значення, несудноплавного використання та охорони транскордонних прісноводних об'єктів;

– з'ясовано, що відповідність частині критеріїв, необхідних для визнання міжнародного права транскордонних прісних вод окремою галуззю міжнародного права (специфічний предмет правового регулювання, наявність комплексу інститутів та норм), та становлення інших критеріїв (спеціальні принципи, ухвалення кодифікаційних актів) дають змогу стверджувати про поступове формування нової галузі міжнародного права;

– розроблено періодизацію становлення міжнародного права транскордонних прісних вод і виявлено визначальні ознаки кожного з періодів;

– запропоновано розробити і ухвалити окремі протоколи (систему протоколів) про права на воду та на санітарію до чинних міжнародних договорів у сфері захисту прав людини універсального та регіонального характеру, сформульовано відповідні принципи й норми;

– сформульовано пропозиції щодо переліку заходів правового характеру, спрямованих на визнання й реалізацію прав людини на воду та на санітарію в Україні, серед яких: а) розробка і просування пропозицій щодо закріплення прав на воду та на санітарію як основних прав людини в універсальних і регіональних міжнародних договорах; б) доповнення норми ст. 48 Конституції України про право на достатній життєвий рівень положеннями про права на воду і на санітарію як окремі права людини; в) комплексне закріплення в законодавстві критеріїв, що відповідають кожному з компонентів прав на воду та на санітарію, і правозахисних принципів у сфері права на воду та на санітарію; г) звернення до практичних рішень, які можуть сприяти поліпшенню ситуації із реалізацією прав на воду та на санітарію (застосування прогресивної тарифної системи, покладення на постачальників послуг зобов'язань встановити споживачам лічильники водопостачання тощо); г) ухвалення рішень, спрямованих на посилення санітарно-епідемічного нагляду, підвищення ефективності функціонування системи контролю за наданням послуг та іншими видами господарської діяльності, що мають вплив на права на воду та на санітарію;

– виявлено, що в умовах відсутності сучасних універсальних міжнародних договорів про судноплавство на внутрішніх водних шляхах міжнародного значення і наявності регіональних договорів лише в Європі провідну роль відіграють локальні (басейнові) міжнародні договори; визначено, що такі договори містять здебільшого загальні принципи регулювання міжнародних річкових перевезень і не відповідають потребам розвитку судноплавства в умовах створення регіональних та міжрегіональних транспортних мереж;

– запропоновано укласти під егідою ЄЕК ООН Конвенцію про режим судноплавства на внутрішніх водних шляхах міжнародного значення в Європі та розроблено її основні принципи та норми;

– виявлено, що основними недоліками сучасних міжнародних договорів про несудноплавне використання й охорону транскордонних прісних вод басейнового (локального) характеру є наступні: а) незастосування комплексного підходу до регулювання основних видів використання та аспектів охорони (захисту, збереження і відновлення) транскордонних прісних вод; б) відсутність норм, які передбачали б ухвалення басейнових планів і програм; в) брак норм, що забезпечили би пристосування чинних міжнародно-правових принципів до конкретних транскордонних водних об'єктів; г) невідповідність договірних норм перетворенням міжнародних річкових басейнів (МРБ) природного, економічного, соціального характеру; ґ) брак заходів реагування на поглиблення проблем кількості та якості води; д) відсутність процедур узгодження між різними видами використання, проектами, що розробляються, відповідними правами та інтересами водокористувачів; е) відсутність механізмів забезпечення дотримання договірних норм державами МРБ;

– запропоновано комплекс принципів і норм, закріплення яких в міжнародних договорах України про несудноплавне використання МРБ, частини яких розташовані на території України, сприятиме забезпеченню їхнього ефективного використання й охорони: а) басейновий підхід до управління транскордонними прісними водами, ухвалення планів управління МРБ на 6-річні періоди; б) норми про основні види використання водних ресурсів, їхнє співвідношення та пріоритети споживання прісної води, з наданням переваги задоволенню насущних потреб населення; в) принципи, спрямовані на охорону прісних вод (незаподіяння значної шкоди, перестороги, моніторингу, обміну даними та інформацією, оцінки впливу на навколишнє середовище (ОВНС)); г) норми про спеціальні заходи із запобігання, боротьби і подолання наслідків негативних природних явищ; ґ) норми про спеціальні заходи боротьби проти змін русел рік, гідроморфологічних змін внаслідок несанкціонованого забору матеріалів, берегоукріплення, погіршення стану лісів; д) ухвалення планів управління підземними водами, розрахованих на річні періоди, і програм охорони підземних вод від забруднення, встановлення норм водозабору, створення охоронних зон (у разі необхідності); е) принцип проведення ОВНС та інших методів оцінки, при встановленні процедурних норм про строки вчинення відповідних дій сторонами, документи, що передаються, узгодження відповідних проектів, врахування при ухваленні остаточного рішення зауважень іншої сторони (сторін);

– запропоновано встановити у міжнародних договорах басейнового характеру такі принципи створення і функціонування міжнародних річкових комісій: а) надання комісіям статусу міжнародних організацій, що виконують роль координаційних центрів спільного управління транскордонними прісними водами; б) повага у діяльності комісії до основних принципів міжнародного права транскордонних прісних вод; в) професійно-технічний підхід до формування складу

й діяльності комісій, незалежність від політичних впливів, безсторонність та об'єктивність органів комісій, які ухвалюють рішення (окрім органів, що складаються з представників держав); г) басейновий підхід до управління транскордонними прісними водами, ухвалення та реалізація під керівництвом комісій планів управління, програм та проєктів, спрямованих на ефективне використання та належну охорону водних ресурсів; г) покладення на комісії функцій узгодження прав та інтересів держав щодо основних видів використання водних об'єктів; д) наділення комісій компетенцією ухвалювати обов'язкові акти та рішення, зокрема щодо розподілу водних ресурсів, нових та змін існуючих видів їхнього використання, реалізації проєктів, які можуть мати значний негативний вплив на транскордонні прісні води, вживання заходів з охорони водних ресурсів; е) наділення комісій компетенцією застосовувати заходи впливу на держави-члени, що не виконують норми відповідних міжнародних договорів та/або порушують принципи міжнародного права транскордонних прісних вод; е) надання комісіям центральної ролі у розв'язанні спорів між державами-членами шляхом утворення в рамках інституційної структури комісій спеціальних органів, що ухвалюють обов'язкові для вказаних держав рішення;

удосконалено:

– теоретичні підходи до визначення основних понять, що застосовуються при міжнародно-правовому регулюванні відносин щодо транскордонних прісних вод;

– з'ясування сутності, особливостей становлення та практики застосування підходів інтегрованого управління транскордонними прісними водами (ІУТПВ); визначення ІУТПВ як циклічного процесу, що передбачає розробку, ухвалення і виконання рішень стосовно транскордонних прісних вод та пов'язаних із ними частин екосистеми, метою яких є забезпечення одночасно ефективного (справедливого й раціонального) використання водних ресурсів, узгодження прав, потреб та інтересів у цій сфері всіх прибережних держав, суб'єктів господарської діяльності і населення, досягнення цілей захисту, збереження та відновлення довкілля, адаптації використання й охорони транскордонних прісних вод до змін природного, економічного, соціального характеру;

– класифікацію міжнародних спорів щодо транскордонних прісних вод за наступними ознаками: а) за предметом (спори щодо кордонів і державної приналежності території, використання та розподілу водних ресурсів, захисту довкілля, комплексні спори); б) за характером (юридичні та політичні спори); в) за тривалістю (історичні та сучасні спори); г) за кількістю суб'єктів (двосторонні і багатосторонні спори); г) за критерієм застосування сили сторонами (збройні конфлікти і власне спори); д) за типовими засобами розв'язання (перемовини, посередництво, звернення до міжнародних судових установ (ІПМП, МС ООН, ШТС), арбітражу *ad hoc*, органів міжнародних річкових комісій, органів, утворених відповідно до багатосторонніх міжнародних договорів);

– вироблення пропозицій щодо оптимальних принципів і норм Конвенції про режим судноплавства на Дніпрі та нової редакції Конвенції про режим судноплавства на Дунаї;

– вироблення пропозицій стосовно заходів, що їх має вживати Україна для розв’язання проблем, притаманних транскордонним водним об’єктам, частини яких розташовані на її території: а) приєднання до Нью-Йоркської конвенції ООН про водотоки 1997 р. та конвенцій СЕК ООН, присвячених охороні довкілля; б) внесення змін до чинних та укладення нових багатосторонніх та двосторонніх договорів з державами, з якими Україна має спільні прісноводні об’єкти, на основі принципів басейнового управління та інтегрованого управління транскордонними прісними водами; в) створення міжнародних річкових комісій, які б забезпечували співпрацю держав басейнів Дніпра, Дністра, Тиси; г) приведення законодавства України про несудноплавне використання і охорону транскордонних прісних вод у відповідність до *acquis communautaire* ЄС, насамперед директив про водну політику, підземні води й повені; г) ухвалення і виконання національних планів управління річковими басейнами, визначення пріоритетних видів використання вод, співвідношення між ними і заходів з охорони прісних вод; д) розвиток інфраструктури управління водними ресурсами на території України (забезпечення необхідних для судноплавства умов, розширення мережі річкових інформаційних служб, систем постійного моніторингу стану водних ресурсів, прогнозування і раннього попередження аварій та повеней, застосування нових технічних засобів);

дістало подальшого розвитку:

– визначення особливостей становлення міжнародно-правових концепцій прав людини на воду та на санітарію;

– окреслення значення універсальних міжнародних договорів рамкового характеру для регулювання відносин держав щодо транскордонних прісних вод;

– з’ясування основних рис, тенденцій і закономірностей розвитку сучасних систем міжнародно-правового регулювання судноплавства на внутрішніх водних шляхах міжнародного значення, несудноплавного використання та охорони транскордонних прісних вод на регіональному і басейновому рівні, відповідних договірних та інституційних механізмів;

– виявлення особливостей, переваг і недоліків змісту, досягнень і проблем практики застосування міжнародних договорів механізмів та функціонування інституційних механізмів співпраці держав щодо транскордонних прісноводних об’єктів, частини яких розташовані на території України;

– положення про виконання універсальними та регіональними міжнародними організаціями та інтеграційними утвореннями (ООН, ЄС, ОАД, ААЮКК, САДК) ролі інституційних механізмів, що розробляють та сприяють реалізації міжнародно-правових актів у сфері використання й охорони транскордонних прісних вод, а міжнародними річковими комісіями – ролі центрів координації співпраці між державами визначених транскордонних прісноводних об’єктів в усіх регіонах світу;

– визначення причин неефективності функціонування міжнародних річкових комісій з погляду на досягнення цілей, проголошених у відповідних міжнародних договорах: а) непоширення компетенції комісій на основні аспекти використання

транскордонних прісних вод; б) недостатність інституційних засобів узгодження прав та інтересів прибережних держав; в) брак повноважень з управління водними об'єктами; г) непристосованість інституційної структури, процедур функціонування комісій, ухвалення і виконання їхніх рішень до сучасного стану та проблем транскордонних прісних вод; г) неприділення уваги в планах управління МРБ основним видам використання прісних вод; д) брак у комісії засобів впливу на держави, які не виконують відповідні міжнародні договори про транскордонні прісні води; е) ненадання нормами міжнародних договорів комісіям значної ролі у розв'язанні спорів між державами-членами;

– розкриття змісту норм міжнародних договорів, які встановлюють процедури розв'язання міжнародних спорів щодо водних ресурсів, надання характеристики практики держав з їхнього застосування, з'ясування причин неефективності відповідних норм.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення та висновки, сформульовані та обґрунтовані в дисертаційному дослідженні, можуть бути використані:

в науково-дослідній сфері: як підґрунтя для подальших наукових досліджень міжнародно-правового регулювання відносин щодо використання та охорони транскордонних прісних вод;

у навчально-методичному процесі: для розробки та викладання курсів і спецкурсів з міжнародного публічного права у вищих навчальних закладах, підготовки відповідних розділів підручників і навчальних посібників;

у практичній сфері: для використання у діяльності державних органів України при формуванні її правової позиції у відносинах з іншими державами та міжнародними організаціями, при створенні нових і вдосконаленні існуючих міжнародних договірно-правових та інституційних механізмів у сфері використання й охорони транскордонних прісних вод, при розгляді можливих міждержавних спорів, які стосуються водних ресурсів.

Практична цінність результатів дисертаційного дослідження для правотворчої та правозастосовної роботи підтверджена Державною регуляторною службою України (довідка про впровадження №25/151 від 5.10.2018 р.), Асоціацією суднобудівників України «Укрсудпром» (акт про впровадження №85-18 від 8.10.2018 р.), народними депутатами України (акти про впровадження №14-2014/177 від 20.11.2018 р. і №373 від 23.11.2018 р.).

Особистий внесок здобувача. Викладені у дисертації висновки та положення, що становлять її новизну, розроблені автором особисто. Для аргументації окремих положень дисертаційного дослідження використовувалися праці інших вчених, на які зроблено посилання.

Апробація результатів дисертації. Теоретичні висновки і практичні рекомендації, що містяться у дисертації, обговорювались та були схвалені на засіданні відділу проблем аграрного, земельного, екологічного та космічного права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, а також доповідалися автором на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних

конференціях, круглих столах та інших наукових форумах. Серед них: міжнародна науково-теоретична конференція «Правові аспекти україно-російських відносин на сучасному етапі» (м. Київ, 23 жовтня 2013 р.); круглий стіл «Детермінанти розвитку українського законодавства в контексті майбутньої Угоди про асоціацію між Україною та ЄС» (м. Київ, 29 жовтня 2013 р.); круглий стіл «Міжнародно-правові аспекти наслідків військових дій на Сході України і окупації Криму та їх вплив на довкілля України» (м. Київ, 15 листопада 2017 р.); міжнародна науково-практична конференція «Правові реформи: міжнародний і український досвід» (м. Дніпро, 24–25 листопада 2017 р.; тези опубліковано); міжнародна науково-практична конференція «Сучасні погляди на актуальні питання правових наук» (м. Запоріжжя, 24–25 листопада 2017 р.; тези опубліковано); міжнародна науково-практична конференція «Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у ХХІ ст.» (м. Запоріжжя, 26–27 січня 2018 р.; тези опубліковано); міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми прав людини, держави та вітчизняної правової системи» (м. Дніпро, 6–7 квітня 2018 р.; тези опубліковано); VI міжнародна науково-практична конференція «Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі» (м. Житомир, 19 квітня 2018 р.; тези опубліковано); всеукраїнська науково-практична конференція «Право, юридична наука та освіта: здобутки та перспективи (до дня народження О. Б. Костенка)» (м. Київ, 27 квітня 2018 р.; тези опубліковано); міжнародна науково-практична конференція «Розвиток юридичних наук: проблеми та рішення (м. Каунас, Литва, 27–28 квітня 2018 р.; тези опубліковано); міжнародна науково-практична конференція «Національні та міжнародні стандарти сучасного державотворення: тенденції та перспективи розвитку» (м. Харків, 3–4 серпня 2018 р.; тези опубліковано); міжнародна науково-практична конференція «Експериментальні та теоретичні дослідження в сучасних науках» (м. Суми, 5 серпня 2018; тези опубліковано); міжнародна науково-практична конференція «Наука та інформація» (м. Київ, 7–8 серпня 2018 р.; тези опубліковано).

Публікації. Основні теоретичні положення й висновки дисертаційного дослідження викладені в 40 наукових працях: в 2 індивідуальних монографіях, в 1 розділі колективної монографії, у 21 статті, опублікованій у фахових виданнях України з юридичних наук, у 6 статтях, опублікованих у наукових періодичних юридичних виданнях інших держав, у 10 тезах доповідей на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, круглих столах, інших наукових форумах.

Структура дисертації відповідає меті та поставленим завданням дослідження, що обумовлені логікою наукового пошуку. Дисертація складається з переліку умовних позначень, вступу, семи розділів, що об'єднують тридцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 489 сторінок, з яких: основний текст – 391 сторінка, список використаних джерел – 85 сторінок (877 найменувань), додатки – 13 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** розкриті актуальність дослідження, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, мета і завдання дослідження, об'єкт, предмет і методи дослідження, його наукова новизна, обґрунтовані теоретичне та практичне значення дисертації, відзначається апробація результатів дослідження, вказано на кількість і види публікацій, розкрита структура та визначено обсяг дисертації.

Розділ 1 «Міжнародне право транскордонних прісних вод» складається з чотирьох підрозділів і присвячений теоретичним аспектам тематики міжнародно-правового регулювання використання й охорони транскордонних прісних вод.

У підрозділі 1.1 *«Понятійний апарат у сфері міжнародно-правового регулювання використання і охорони транскордонних прісних вод»* з'ясовано основні наукові підходи до визначення відповідних понять та особливостей міжнародно-правової практики, викладено позицію дисертанта з цих питань та надано авторські визначення. Встановлено, що підхід, оптимальний для з'ясування сутності понять, передбачає наголос на транскордонному характері прісноводних об'єктів та їхніх фізичних характеристиках, які обумовлюють особливості регулювання використання та охорони водних ресурсів.

Підрозділ 1.2 *«Міжнародне право транскордонних прісних вод і його місце у системі міжнародного права»* містить аналіз поглядів представників науки міжнародного права та викладення власної позиції дисертанта стосовно поняття, сутності та структури міжнародного права транскордонних прісних вод, його співвідношення та взаємозв'язків із іншими елементами системи сучасного міжнародного права. Крім того, з'ясовано особливості джерел і основних принципів, розкрито зміст інститутів міжнародного права транскордонних прісних вод.

Визначено, що йдеться про комплексну підгалузь міжнародного права. Така позиція автора обґрунтована тим, що міжнародне право транскордонних прісних вод являє собою великий масив норм та інститутів, які регулюють відносини в основних сферах життєдіяльності, пов'язаних із такими водами, і належать до різних галузей міжнародного права, насамперед міжнародного екологічного права. Водночас, внаслідок розвитку міжнародного права транскордонних прісних вод наразі можна стверджувати про його відповідність частині критеріїв, які висуваються до галузей міжнародного права. Йдеться про специфічний предмет правового регулювання, наявність комплексу інститутів та норм. Відбувається і становлення інших критеріїв, зокрема формулювання спеціальних принципів та укладення кодифікаційних актів. Зазначене у комплексі дає автору змогу стверджувати про поступове формування окремої галузі міжнародного права.

У підрозділі 1.3 *«Етапи становлення міжнародного права транскордонних прісних вод»* на основі аналізу історичного розвитку міжнародно-правового регулювання використання та охорони транскордонних прісних вод визначено відповідні часові періоди, виявлено риси, закономірності та тенденції розвитку, притаманні кожному з них. Підґрунтям для висновків автора є розгляд процесу формування міжнародних звичаїв, аналіз договірної практики держав, змісту

рішень міжнародних судових установ, діяльності міжнародних організацій із забезпечення співпраці держав щодо використання й охорони транскордонних прісних вод, відповідних змін, які відбувались з плином часу.

Особливу увагу приділено нинішньому періоду активізації застосовування сучасних концепцій міжнародного права транскордонних прісних вод, який триває з середини 2000-х рр. Автор виявив, що його основною тенденцією є застосування державами всіх регіонів світу басейнового підходу до управління транскордонними прісними водами. Це проявляється в ухваленні та реалізації планів управління річковими басейнами з акцентом на багатоаспектній співпраці зі збереження прісних вод для наступних поколінь. Паралельно в усіх регіонах світу активізується звернення у міжнародних договорах, інших міжнародно-правових актах, національному законодавстві держав до принципів участі громадськості в розробці, ухваленні й реалізації рішень щодо водних ресурсів, відповідальності та підзвітності органів влади.

У підрозділі 1.4 «Стан наукових досліджень міжнародно-правового регулювання відносин держав з використання і охорони транскордонних прісних вод» висвітлено особливості процесу і тенденції становлення відповідної частини доктрини міжнародного права, розглянуто основні доробки українських та іноземних вчених, з акцентом на сучасних працях. Стверджується, що наукові дослідження розвивались пропорційно процесам зростання важливості того чи іншого виду використання транскордонних прісних вод. Відтак, хронологічно перші роботи були присвячені регулюванню судноплавства, рибальства та забору води для іригації земель. Дещо пізніше, у першій половині ХХ ст., були розвинені наукові підходи до питань використання транскордонних прісних вод для промислових потреб та гідроенергетики. Актуалізація проблеми дефіциту питної води зумовила становлення у 1990-х рр. наукових концепцій прав людини на воду та на санітарію, які активно розвиваються і у 2000-х – 2010-х рр. Нові підходи до поводження з транскордонними прісними водами, відображені у концепції інтегрованого управління водними ресурсами, притаманні кінцю 1990-х – початку 2000-х рр. Натомість, дослідники міжнародного права завжди приділяли чималу увагу аналізу міжнародних спорів щодо водних ресурсів та спроб їхнього розв'язання, ці питання залишалися актуальними незалежно від етапу розвитку відповідного міжнародно-правового регулювання.

Розділ 2 «Права на воду та на санітарію як основні права людини: міжнародно-правові аспекти» складається з трьох підрозділів і містить положення про становлення міжнародно-правового регулювання відносин щодо вказаних прав людини, розкриває їхню сутність як категорій сучасного міжнародного права, сучасні проблеми і перспективи правового регулювання. На основі дослідження зазначених питань надано пропозиції стосовно шляхів вдосконалення міжнародно-правових (договірних та інституційних) механізмів, що мають забезпечити загальне визнання і повну реалізацію прав на воду та на санітарію в державах всіх регіонів світу, а також заходів юридичного та практичного характеру, які слід вживати в Україні для досягнення цієї мети.

У підрозділі 2.1 «Становлення міжнародно-правового регулювання прав людини на воду та на санітарію» досліджено зміст міжнародних договорів та інших міжнародно-правових актів універсального й регіонального характеру, які прямо або опосередковано регулюють відносини, пов'язані із правами на воду та на санітарію. Стверджується, що розвиток міжнародно-правових концепцій у цій сфері відбувався з ухваленням резолюцій Генеральної Асамблеї та інших актів ООН, а найбільше значення мають Декларація тисячоліття ООН 2000 р., Зауваження МПЕСКП №15 про право на воду і санітарію 2002 р., Керівні принципи реалізації права на доступ до питної води та санітарії РПЛ ООН 2006 р., Декларація ООН про права корінних народів 2007 р., Порядок денний у сфері сталого розвитку на 2016–2030 рр., резолюції ГА ООН та РПЛ ООН про права на воду та на санітарію 2010-х рр.

Зазначено, що універсальні міжнародні договори у сфері захисту прав людини (конвенції ООН: про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р., про права дитини 1989 р., про права інвалідів 2006 р.) тлумачать отримання послуг водопостачання і санітарії як складники інших прав людини та покладають на держави зобов'язання надавати ці послуги окремим категоріям населення, передусім найменш захищеним верствам. Регіональні міжнародні договори переважно не містять окремих норм про воду і санітарію та передбачають їхній розгляд в контексті зобов'язань держав щодо інших прав. Питання про те, чи норми про визнання права на безпечну питну воду та санітарію є міжнародними звичаями, залишається спірним, попри зміст міжнародно-правових актів, рішень міжнародних судових органів, голосування консенсусом за резолюції ГА ООН і РПЛ ООН 2010-х рр. У конституціях та законодавстві більшості держав права на воду і на санітарію переважно не закріплені як права людини.

Підрозділ 2.2 «Права на воду та на санітарію як категорії сучасного міжнародного права» присвячено питанням сутності та нормативного змісту прав на воду та на санітарію відповідно до чинних міжнародних договорів, інших міжнародно-правових актів, поглядів представників доктрини міжнародного права. Надані авторські визначення вказаних прав і з'ясовано, що їхніми компонентами є: наявність; фізична та економічна доступність; достатність в кількісному вимірі; якість та безпечність для здоров'я; прийнятність з соціальної, культурної та релігійної точок зору; особиста безпека; забезпечення поваги до людської гідності при користуванні послугами водопостачання та санітарії; заборона дискримінації за будь-якими ознаками. Стверджується, що компоненти прав на воду та санітарію повинні забезпечувати досягнення цілей, пов'язаних із життям і здоров'ям людини, її гідністю, реалізацією усіх основних прав людини. Ці компоненти взаємопов'язані та взаємообумовлені, мають практичне значення, лише якщо застосовуються у комплексі.

У підрозділі 2.3 «Сучасні проблеми і перспективи удосконалення правового регулювання прав людини на воду та на санітарію» надані пропозиції автора щодо розробки та укладення окремого протоколу (системи протоколів) про права на воду

та санітарію до чинних договорів у сфері захисту прав людини універсального та регіонального характеру, сформульовані питання, норми щодо яких могли б сприяти реалізації прав на воду та на санітарію населенням держав всіх регіонів світу. До таких питань віднесені обов'язки держав, пріоритетність споживання води для задоволення основних потреб людини з-поміж інших видів використання прісних вод, застосування принципів правозахисного підходу до прав на воду і санітарію, напрямки міжнародного співробітництва, відповідальність держав за порушення прав на воду і санітарію, механізми захисту прав людини на міжнародному рівні та процедури розв'язання спорів. Запропоновані принципи та норми, які відповідають кожному із зазначених аспектів.

Розділ 3 «Договірні та звичаєві міжнародно-правові механізми регулювання судноплавного використання транскордонних прісних вод» складається з п'яти підрозділів і являє собою дослідження змісту сучасних міжнародно-правових норм універсального, регіонального і локального (басейнового) характеру та практики їхнього застосування. Окреслені основні сучасні процеси та тенденції розвитку міжнародно-правового регулювання судноплавства на внутрішніх водних шляхах міжнародного значення, визначено недоліки існуючих договірних механізмів, надано рекомендації щодо їхнього вдосконалення.

Підрозділ 3.1 «Універсальні договірні та звичаєві міжнародно-правові механізми використання внутрішніх водних шляхів міжнародного значення» присвячено спробам створити систему міжнародно-правового регулювання судноплавства на міжнародних ріках, озерах, каналах та інших водних об'єктах на універсальному рівні. Проаналізовано зміст та значення ухвалених у 1921 р. Конвенції про свободу транзиту, Конвенції про режим судноплавних шляхів міжнародного значення, статутів до них і Резолюції з питань міжнародного режиму портів. З-поміж документів неофіційної кодифікації, розрахованих на універсальне застосування, увагу здебільшого приділено Гельсінським правилам використання вод міжнародних рік Асоціації міжнародного права 1966 р. Стверджується, що Гельсінські правила не можна вважати комплексними у тому, що стосується судноплавства, бо у них не йдеться про безпеку судноплавства, організацію та проведення спільних дій у випадку, якщо прибережна держава (держави) не в змозі підтримувати свою ділянку водного об'єкта у судноплавному стані, виконання функцій митного, санітарного і річкового нагляду, каботаж, транзитні перевезення, навігацію та лоцманську проводку. Такі ж недоліки притаманні сучасній версії цього документу – Берлінським правилам 2004 р.

У підрозділі 3.2 «Міжнародно-правові механізми використання внутрішніх водних шляхів міжнародного значення, що діють в європейському регіоні: загально-регіональні, субрегіональні та локальні (на прикладі рік Рейн та Сава)» розглядаються договори та інші міжнародно-правові акти, які регулюють річкові перевезення міжнародного характеру в Європі. Досліджено зусилля, яких докладають держави регіону в рамках ЄЕК ООН. Йдеться насамперед про Європейську угоду про найважливіші внутрішні водні шляхи міжнародного

значення 1996 р. та акти 2000-х – 2010-х рр., спрямовані на виконання її норм. Попри гнучкість у сенсі сприяння фізичному розвитку мережі річкових перевезень, ця нормативна система не торкається таких важливих аспектів судноплавного використання міжнародних рік, як вимоги до суден та екіпажів, надання дозволів на суднопластво, правила плавання і стоянки, використання річкової та портової інфраструктури, прикордонні, митні, адміністративні процедури, транзит, каботаж тощо. Проаналізовано акти *acquis communautaire* ЄС і встановлено ключову роль для розвитку суднопластва на внутрішніх водних шляхах Регламенту Європейського парламенту і Ради №1315/2013 «Про Керівні принципи розвитку Транс'європейської транспортної мережі».

Встановлено, що завдяки реалізації Мангеймської конвенції про режим суднопластва на Рейні 1868 р., Страсбурзької конвенції 1963 р. та низки додаткових протоколів до неї 1970-х – 2000-х рр. створено технічно майже досконалу систему річкових перевезень. Наявні проблеми міжнародно-правового регулювання пов'язані із обмеженнями для суден та екіпажів неприрейнських держав. При дослідженні прикладу Сави ретельно проаналізовано Рамкову угоду про басейн річки Сава 2002 р., додаткові протоколи до неї, які стосуються суднопластва, План управління басейном Сави 2014 р.

Визначено, що недоліками системи міжнародно-правового регулювання суднопластва на ВВШ європейського регіону є брак ефективних механізмів подолання проблеми незадовільного стану частини ВВШ держав-членів; відсутність частини елементів, необхідних для функціонування мультимодальної транспортної мережі (каналів, портів, терміналів); надання суднам залежно від їхньої державної приналежності на різних ділянках системи ВВШ різного обсягу прав як щодо доступу до них, так і щодо участі в перевезеннях; недопущення до перевезень на частині ВВШ суден держав, які не є членами ЄС; дискримінація щодо портових зборів та інших платежів; наявність адміністративних формальностей, які перешкоджають суднопластву; невідповідність вимог до річкових суден сучасним технічним досягненням; відсутність єдиних правил руху на ВВШ ЄС.

Підрозділ 3.3 «Міжнародно-правові механізми використання внутрішніх водних шляхів міжнародного значення азійського регіону (на прикладі рік Меконг та Косі)» містить аналіз змісту основних норм міжнародних договорів, інших міжнародно-правових актів, міжнародних звичаїв, що регулюють річкові перевезення на транскордонних водних об'єктах Азії, практики держав та міжнародних організацій у цій сфері.

Розглянуто приклади рік Меконг та Косі. Щодо першої увагу приділено Угоді про співробітництво і сталий розвиток басейну річки Меконг 1995 р., двостороннім міжнародним договорам, спрямованим на розвиток суднопластва на Меконзі 1990-х – 2000-х рр., Стратегії розвитку басейну Нижнього Меконгу на 2016–2020 рр., Генеральному плану дій у сфері перевезень небезпечних вантажів на Меконзі 2014 р. До основних проблем міжнародно-правового регулювання суднопластва віднесені декларативність положень та відсутність у чинних міжнародних договорах норм, які регулювали би всі основні аспекти процесу

плавання суден і використання річкової інфраструктури Меконгу; незабезпечення прибережними державами на частині ділянок Меконгу належного стану ріки; непроведення ними спільної діяльності з моніторингу, координації та контролю над річковими перевезеннями, контролю над забрудненням із суден, з реагування на аварії та природні надзвичайні ситуації; повільність процесів розробки, ухвалення та реалізації програмних актів у сфері судноплавства.

Стосовно Косі проаналізовано зміст норм Угоди про ріку Косі 1954 р., її нової редакції 1966 р., договорів про торгівлю, про транзит і про співпрацю з боротьби з несанкціонованою торгівлею 1991 р. Визначено, що формулювання норм цих міжнародних договорів, періодичні дії Індії з блокади Непалу не забезпечують надання Непалу передбачених принципами міжнародного права можливостей транзитного плавання рікою Косі з метою виходу непальських суден до моря. Причиною такого стану речей є порушення у відносинах між сторонами принципу суверенної рівності держав.

У підрозділі 3.4 «*Міжнародно-правові механізми використання внутрішніх водних шляхів міжнародного значення африканського регіону (на прикладі рік Нігер та Конго)*» окреслені спільні і відмінні риси міжнародно-правового режиму судноплавства на найбільших ріках Африки. При зверненні до прикладу Нігеру визначено, що чинні міжнародні договори 1960-х, 1980-х, 2000-х рр. містять лише загальні принципи режиму судноплавства. Окреслені проблеми міжнародно-правового регулювання, зокрема неприділення уваги в міжнародних договорах про інфраструктурні проекти на Нігері проблемі розподілу води для підтримання ріки у судноплавному стані; невиконання прибережними державами своїх договірних зобов'язань, зокрема з контролю над станом суден, дотриманням правил судноплавства, з розв'язання проблем застарілості, поганого технічного стану суден і річкової інфраструктури, відсутності необхідного обладнання, річкових інформаційних систем, якісних лоцманських послуг; незастосування прибережними державами спільних правил судноплавства, розроблених Комісією річки Нігер як спеціалізованою міжнародною організацією.

Відзначено, що Угоді про створення спільної основи регулювання річкової системи і заснування Міжнародної комісії басейну Конго – Убангі – Санга 1999 р. притаманні ті ж недоліки, що й міжнародним договорам про судноплавство на Нігері. Проаналізовано положення, якими Угода була доповнена в 2007 р., зміст рекомендаційного Кодексу судноплавства на внутрішніх водних шляхах 1999 р. і Стратегічного плану дій у сфері судноплавства на 2016–2020 рр. До основних проблем, які перешкоджають ефективній міжнародно-правовій співпраці держав МРБ Конго у сфері розвитку річкових перевезень, віднесено відсутність системи комплексного управління водними ресурсами МРБ Конго, що заважає розвитку судноплавства; незастосування міжнародно-правових актів, які регулюють річкові перевезення у басейні Конго, насамперед Кодексу 1999 р., органами влади держав басейну Конго; загальний низький рівень безпеки перевезень через слабкість державного контролю у цій сфері; відсутність засобів забезпечення проведення масштабних технічних робіт, необхідних для високої пропускної спроможності рік

басейну Конго, удосконалення річкової, портової та пов'язаної інфраструктури, засобів надання послуг суднам та екіпажам; неінтегрованість ВВШ басейну Конго у систему мультимодальних перевезень в центральноафриканському регіоні.

У підрозділі 3.5 «Міжнародно-правові механізми використання внутрішніх водних шляхів міжнародного значення американського регіону (на прикладі Амазонки та ріки Св. Лаврентія)» зазначено, що договірно-правовою основою регулювання судноплавства в басейні Амазонки є Амазонський пакт 1978 р., який містить загальні принципи річкових перевезень. Однак у цьому багатосторонньому договорі бракує норм, що забезпечували би необхідну деталізацію вказаних принципів. Проаналізовано зміст Стратегічного порядку денного співпраці в Амазонії на 2011–2018 рр., який передбачає розробку проекту Регламенту комерційного судноплавства на ріках Амазонії. Окреслено такі основні проблеми міжнародно-правового регулювання судноплавства у цьому басейні, як відсутність договорів між прибережними державами, спрямованих на безпосереднє регулювання процесів річкових перевезень; відсутність міжнародно-правових актів, які б гармонізували положення законодавства держав Амазонії у сфері річкового судноплавства; недоліки Амазонського пакту 1978 р., зокрема відсутність норм про розгляд спорів і процедури взаємодії між державами щодо проектів, які можуть мати негативний вплив на судноплавство на ріках басейну; відсутність у спеціалізованої міжнародної організації (Організації Договору про співпрацю в Амазонії) механізмів подолання проблем недостатнього розвитку річкової інфраструктури та браку технічних засобів, спрямованих на підвищення рівня ефективності, надійності та безпеки судноплавства.

Розглянуто зміст двосторонніх договорів між США та Канадою, які регулюють перевезення на ріці Св. Лаврентія. Попри успішність реалізації їхніх норм та Стратегії для транспортної системи Великих озер – ріки Святого Лаврентія 2016 р., визначено, що сучасними проблемами у цій сфері є поширення свободи судноплавства лише на судна під прапором США та Канади; відсутність єдиних правил річкових перевезень, які б діяли на всіх ділянках р. Св. Лаврентія; незручності та затримки, притаманні процесу митного оформлення пасажирів суден, які перешкоджають розвитку туристичного судноплавства; недостатність у існуючих міжнародних організацій повноважень для реагування на загрози безпеці перевезень у зимовий сезон і періоди значного випаровування води.

У розділі 4 «Договірні та звичасві міжнародно-правові механізми регулювання несудноплавного використання й охорони транскордонних прісних вод» проаналізовано зміст чинних міжнародно-правових актів, які регулюють використання й охорону поверхневих транскордонних прісних вод, а також практику їхнього застосування; виявлені переваги і недоліки універсальних, регіональних, субрегіональних та басейнових договорів; визначені досягнення процесу співпраці держав міжнародних річкових басейнів у всіх регіонах світу; окреслені виклики, які наразі стоять перед ними. Надані авторські пропозиції щодо шляхів удосконалення міжнародних договірно-правових механізмів несудноплавного використання й охорони транскордонних прісних вод.

Підрозділ 4.1 «Універсальні договірні та звичаєві міжнародно-правові механізми несудноплавного використання й охорони транскордонних прісних вод» присвячено здебільшого аналізу нормативного змісту та практики реалізації універсальних міжнародних договорів – Конвенції ЄЕК ООН про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер 1992 р. та Конвенції ООН про право несудноплавних видів використання міжнародних водотоків 1997 р. Поряд з відзначенням того, що обидві конвенції сприяли розвитку та кодифікації міжнародного права транскордонних прісних вод, мали суттєвий позитивний вплив на договірну практику держав і діяльність міжнародних річкових комісій, зазначається, що Конвенції 1992 р. притаманний акцент на захисті транскордонних прісних вод від забруднення, при неврахуванні інших чинників негативного впливу; їй бракує норм про використання транскордонних прісних вод; не розкрито нормативний змісту принципів розумного і справедливого використання, перестороги, принципу «забруднювач платить» при їхньому застосуванні до транскордонних прісних вод; бракує положень про заходи по відношенню до держав-порушниць конвенційних зобов'язань. Крім того, хоча Гельсінська конвенція набула чинності у 1996 р., система оглядів дотримання, реалізації договірних норм і виконання зобов'язань створена лише у 2012–2013 рр.

Конвенція 1997 р. не поширюється на ріки в межах водозбірної басейну, які не мають спільного закінчення або скидають свої води на території поза ним; предмет її регулювання обмежується здебільшого відносинами, пов'язаними з проблемами розподілу водних ресурсів; у Конвенції немає норм про основні види несудноплавного використання транскордонних прісних вод; на держави не покладено зобов'язання пристосовувати існуючі договірні режими до норм Нью-Йоркської конвенції; факультативним, а не обов'язковим є характер інституційної співпраці; не передбачено критеріїв «оптимального» та «сталого» використання, яке вимагається від прибережних держав; не розподілені за пріоритетністю фактори, які держави мають враховувати при використанні транскордонних прісних вод; немає дієвих механізмів подолання суперечностей між державами верхньої та нижньої течії транскордонних водотоків і розв'язання спорів, зумовлених веденням прибережною державою правомірної діяльності, яка негативно позначається на інших прибережних державах. Крім того, окреслені позитивні риси та недоліки Статей КМП ООН про право транскордонних водонесних горизонтів 2008 р.

У підрозділі 4.2 *«Міжнародно-правові механізми загально-регіонального, субрегіонального і локального характеру з несудноплавного використання й охорони транскордонних прісних вод європейського регіону (на прикладі басейнів Рейну та Сави)»* міститься аналіз змісту міжнародних договорів, інших міжнародно-правових актів, актів *acquis communautaire* ЄС, що стосуються транскордонних поверхневих і підземних вод, розглянуто практику виконання відповідних міжнародно-правових норм регіонального, субрегіонального і локального характеру. Зокрема, проаналізовано зміст укладених під егідою ЄЕК ООН конвенцій про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті 1991 р. (Конвенції Еспо); про транскордонний вплив

промислових аварій 1992 р.; про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, 1998 р. (Орхуської конвенції). Окреслено переваги і недоліки цих міжнародних договорів з погляду на необхідність досягнення проголошених у них цілей, визначено практичні проблеми реалізації конвенційних норм.

Окреслено тенденції зростання ролі ЄС в регулюванні використання транскордонних прісних вод в європейському регіоні в цілому. З-поміж актів *acquis communautaire* ЄС найбільшу увагу приділено Водній рамковій директиві 2000 р. До проблем її імплементації віднесено недостатність моніторингу у сфері хімічного забруднення і механізмів контролю за надходженням у води шкідливих речовин; незастосування державами комплексного підходу при управлінні річковими басейнами повною мірою; складність координації при реалізації заходів, передбачених планами управління; труднощі досягнення вимірних цілей у таких складних системах як МРБ; неврахування при реалізації ВРД ЄС частини ключових факторів тиску на прісні води. Визначені переваги, недоліки, досягнення і актуальні проблеми міжнародно-правового регулювання використання й охорони поверхневих і підземних вод в басейнах Рейну та Сави.

У підрозділі 4.3 «Міжнародно-правові механізми несудноплавного використання й охорони транскордонних прісних вод азійського регіону (на прикладі басейнів Меконгу та Інду)», зважаючи на відсутність регіональних і субрегіональних міжнародних договорів, проаналізовано нормативний зміст та практику реалізації угод, що регулюють відносини між державами басейнів Меконгу та Інду як найважливіших в Азії. Розглянуто Угоду про співробітництво і сталий розвиток басейну ріки Меконг 1995 р., акти Комісії ріки Меконг 2000-х – 2010-х рр., насамперед Стратегію розвитку басейну на 2016–2020 рр. і Стратегічний план на 2016–2020 рр. Окреслені такі притаманні міжнародно-правовому режиму Меконгу проблеми, як порушення державами басейну принципу незаподіяння значної шкоди МРБ при господарському використанні його водних об'єктів і прибережних територій; відсутність в Угоді 1995 р. норм, які б регулювали міжнародні відносини щодо різних видів використання Меконгу і враховували їхні особливості; відсутність дієвих засобів запобігання реалізації проєктів, які завдають значної шкоди басейну Меконгу; початковий рівень співпраці щодо підземних вод тощо.

В результаті дослідження Договору між Індією та Пакистаном про несудноплавні види використання рік басейну Інду 1960 р. встановлено, що проблемами міжнародно-правового режиму Інду є переважне регулювання Договором 1960 р. питань розподілу води (а не застосування основних принципів міжнародного права транскордонних прісних вод), непристосованість договірних норм до змін природних та соціально-економічних умов у басейні, недостатність положень про охорону транскордонних прісних вод, неефективність Комісії ріки Інд, відсутність планів управління басейном Інду тощо.

Підрозділ 4.4 «Міжнародно-правові механізми несудноплавного використання й охорони транскордонних прісних вод африканського регіону (на прикладі басейнів

Нілу та озера Вікторія)» містить положення про становлення та сучасний стан міжнародно-правового режиму зазначених міжнародних річкових басейнів. Щодо Нілу акцент зроблено на Угоді про Ініціативу басейну Нілу 1999 р., міжнародно-правових актах 2010-х рр., спрямованих на забезпечення її реалізації, Рамковій угоді про співробітництво щодо басейну ріки Ніл 2010 р. Основними проблемами міжнародно-правового регулювання співробітництва держав басейну Нілу визначені різне ставлення до чинності принципів, закріплених договорами про використання Нілу; неврахування Угодою між Єгиптом і Суданом про повне використання водних ресурсів Нілу 1959 р. прав та інтересів інших держав басейну, відсутність міжнародно-правових засобів розв'язання об'єктивних суперечностей між державами верхньої і нижньої течії Нілу; недоліки Рамкової угоди 2010 р., зокрема декларативність норм про так званій «принцип водної безпеки», відсутність у договорі кількісних показників розподілу води, норм про іригацію земель як основний вид використання вод Нілу, обов'язкових механізмів розв'язання спорів та обміну інформацією тощо.

При розгляді міжнародно-правових механізмів регулювання відносин держав басейну озера Вікторія увагу приділено Конвенції про рибальство на озері Вікторія 1994 р., Східноафриканському протоколу про сталий розвиток басейну озера Вікторія 2003 р., Стратегічному баченню Організації з рибальства на оз. Вікторія на 1999-2015 рр., Плану управління рибним господарством на озері Вікторія на 2016-2020 рр. та Плану управління рибним промыслом щодо нільського окуня на 2015-2019 рр. Визначено, що до актуальних проблем міжнародно-правового режиму басейну Вікторії належать порушення прибережними державами основних принципів міжнародного права транскордонних прісних вод і договорів стосовно оз. Вікторія, що негативно впливає на стан озера з точки зору кількості та якості водних ресурсів; відсутність у Протоколі 2003 р. норм про основні види несудноплавного використання, механізми адаптації до змін природних умов в басейні, зобов'язання проводити консультації щодо нових проектів чи видів використання; відсутність норм про розробку та зміст Плану управління басейном оз. Вікторія; міжнародний конфлікт щодо кордону на озері між прибережними державами Кенією та Угандою.

У підрозділі 4.5 «*Міжнародно-правові механізми несудноплавного використання й охорони транскордонних прісних вод американського регіону (на прикладі басейнів Амазонки та ріки Св. Лаврентія – Великих озер)*» вказується, що основою регулювання міжнародних відносин у цій сфері є Договір про співробітництво в Амазонії 1978 р., який доповнений низкою двосторонніх договорів. Проаналізовано досвід реалізації Нового порядку денного зі стратегічного співробітництва в Амазонії на 2011–2018 рр. Окреслені такі сучасні проблеми, як незастосування, при плануванні, спорудженні та експлуатації господарських об'єктів в басейні Амазонки, основних принципів міжнародного права транскордонних прісних вод, спрямованих на охорону довкілля, та прав місцевих громад; відсутність у держав Амазонії спільного бачення управління

МРБ; відсутність міжнародних договорів, які б сприяли розв'язанню суперечностей між різними видами використання прісних вод, містили спеціальні норми про рибальство, запобігання і боротьбу з повеннями та посухами, охорону підземних вод; брак механізмів міждержавної співпраці, спрямованих на розв'язання проблем, зумовлених цими суперечностями.

Зазначається, що функції регулювання відносин щодо використання та охорони басейну р. Св. Лаврентія – Великих озер між США і Канадою як прибережними державами виконує насамперед Договір про прикордонні води 1909 р., доповнений низкою угод 1970-х – 2000-х рр. Вказано, що викликами, з якими наразі зіштовхуються прибережні держави, є необхідність вжиття міжнародно-правових заходів реагування на значний негативний вплив на басейн господарської діяльності, введення до басейну інвазивних видів внаслідок його судноплавного використання; сильні зміни рівня води, що потребують значних спільних зусиль США та Канади для запобігання шкоді судноплавним та несудноплавним видам використання транскордонних водних об'єктів; недостатня розвиненість міжнародно-правових механізмів, спрямованих на запобігання негативному впливу на транскордонні прісні води; відсутність програм управління підземними водами, спрямованих на стабілізацію рівня підземних вод.

Розділ 5 «Міжнародно-правове регулювання використання й охорони транскордонних прісноводних об'єктів, частини яких розташовані на території України» складається з п'яти підрозділів і присвячений міжнародним багатостороннім і двостороннім договорам за участі України, укладеним у 1990-х – 2000-х рр. і покликаним забезпечувати співпрацю щодо транскордонних прісних вод, а також міжнародним інституційним механізмам, створеним для сприяння досягненню цілей вказаних договорів.

У підрозділі 5.1 «Міжнародні договірно-правові та інституційні механізми забезпечення співробітництва України із сусідніми державами щодо транскордонних прісних вод» визначено, що договори України з Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією, Молдовою, Білоруссю та РФ не відповідають сучасним підходам до спільного управління транскордонними прісними водами. Окреслено такі їхні недоліки, як незастосування басейнового принципу управління водними ресурсами, відсутність вказівок на особливості застосування основних принципів міжнародного права транскордонних прісних вод до відповідних водних об'єктів (МРБ); обмеженість регулювання відносин щодо використання транскордонних водних об'єктів; зосередженість норм про охорону вод лише на окремих видах діяльності у цій сфері, які здебільшого відповідають аспекту захисту від негативного впливу; нерозкриття змісту заходів з узгодження використання водних ресурсів, та брак правових наслідків у разі незгоди певної сторони з діяльністю на території іншої, що може мати негативний вплив на транскордонні води; нестача інституційних механізмів забезпечення реалізації договорів; недосконалість процедур розв'язання міждержавних спорів, обмежених вказівками на переговори або рішення сторін як шляхи розв'язання спорів.

У підрозділі 5.2 «Міжнародно-правові механізми використання й охорони басейну ріки Дніпро» аналізуються особливості міжурядових українсько-білоруських угод про судноплавство на внутрішніх водних шляхах 1998 р. і про спільне використання та охорону транскордонних вод 2001 р. як єдиних спеціальних міжнародних договорів, присвячених співпраці щодо Дніпра, визначено їхні недоліки та прогалини. Проаналізовано досвід взаємодії Уповноважених урядів з виконання Угоди 2001 р., зміст підписаного ними Протоколу про спільне використання та охорону транскордонних вод 2017 р., інших двосторонніх актів, покликаних забезпечувати плідне співробітництво між Україною та Білоруссю.

У підрозділі 5.3 «Міжнародно-правові механізми використання й охорони басейну ріки Дунай» досліджено зміст багатосторонніх міжнародних договорів щодо Дунаю, практику їхньої реалізації, нормативні рамки та організаційні засади функціонування міжнародних організацій, які забезпечують співпрацю прибережних держав (Дунайської Комісії та Міжнародної комісії із захисту Дунаю). Розглянуто Конвенцію про режим судноплавства на Дунаї 1948 р., Угоду про рибальство у водах Дунаю 1958 р., Конвенцію про співробітництво з охорони і сталого використання ріки Дунай 1994 р., акти рекомендаційного характеру, плани управління басейном Дунаю на 2009-2015 рр. та 2015-2021 рр. Проблемами міжнародно-правового режиму басейну Дунаю визнано відсутність комплексних договірно-правових механізмів у сфері використання басейну з несудноплавними цілями чи окремих договорів басейнового характеру щодо окремих видів господарської діяльності; відсутність у Конвенції 1948 р. засобів забезпечення підтримання ріки у придатному для річкових перевезень стані; відсутність міжнародних договорів, спрямованих на регулювання використання підземних вод МРБ Дунаю; брак у конвенціях 1948 р. і 1994 р. механізмів відповідальності за порушення договірних норм; обмеженість змісту Плану управління басейном Дунаю на 2015–2021 рр.; відсутність механізмів співпраці, які забезпечили б раціональне використання вод МРБ Дунаю при реалізації інфраструктурних проектів.

Підрозділ 5.4 «Міжнародно-правові механізми використання й охорони басейну ріки Дністер» містить аналіз договорів між урядами України та Молдови про спільне використання та охорону прикордонних вод 1994 р. і про співробітництво у сфері охорони і сталого розвитку басейну ріки Дністер 2012 р., виявлені їхні основні риси, переваги і недоліки з позицій проголошених у вказаних договорах цілей. Основними проблемами міжнародно-правового режиму Дністра визнаються: незастосування басейнового підходу до управління МРБ Дністра; потреба в удосконаленні міжнародно-правових засобів реагування на проблеми забруднення водних об'єктів, паводків і повеней, ерозії ґрунтів на водозабірній площі; традиційні для двосторонніх договорів України із сусідніми державами недоліки Угоди 1994 р.; низька ефективність співпраці Уповноважених урядів відповідно до Угоди 1994 р.; ускладнення співпраці внаслідок існування «Придністровської Молдавської Республіки»; недоліки Договору 2012 р. і набуття ним чинності лише у 2017 р.; недостатність

повноважень у Комісії зі сталого використання і охорони басейну річки Дністер для суттєвого сприяння подоланню проблем басейну; низький рівень співпраці з контролю над господарською діяльністю, що може справляти негативний вплив на стан басейну Дністра.

Підрозділ 5.5 «Міжнародно-правові механізми використання й охорони басейну ріки Тиси» присвячено відповідному окремому міжнародно-правовому режиму, який перебуває у стадії формування. Проаналізовано досвід функціонування транснаціональної мережі моніторингу, реалізації проектів під егідою ЄС, зокрема JOINTISZA (2017-2019 рр.), роботи Групи Тиси Міжнародної комісії із захисту Дунаю. Найбільшу увагу приділено Плану інтегрованого управління басейном річки Тиси на 2011–2015 рр. До актуальних проблем віднесено відсутність багатостороннього міжнародного договору басейнового характеру; недоліки Угоди про захист ріки Дунай 1994 р. та загальних двосторонніх договорів про транскордонні прісні води України з Румунією, Угорщиною та Словаччиною; потреба приділення більшої уваги у заходах з охорони басейну, передбачених басейновими планами управління, стабілізації русла Тиси, зв'язку між водними об'єктами та іншими компонентами екосистеми; недоліки Плану управління басейном Тиси на 2011–2015 рр. і неналежне виконання його положень державами басейну; відсутність Плану управління басейном Тиси на 2015–2021 рр.; брак ефективних механізмів контролю держав МРБ над діяльністю, яка може негативно впливати на стан басейну; нерозвиненість міждержавної співпраці щодо судноплавства на Тисі; відсутність міжнародних договорів у цій сфері за участі України.

Розділ 6 «Міжнародні інституційні механізми забезпечення міждержавного співробітництва з використання та охорони транскордонних прісних вод. Інтегроване управління водними ресурсами як сучасний спосіб комплексного регулювання використання й охорони міжнародних річкових басейнів (транскордонних водних об'єктів)» присвячений міжнародно-правовим засадам створення, інституційної структури, функцій, повноважень міжнародних річкових комісій; досягненням і проблемам діяльності комісій; основним теоретичним аспектам, досвіду і потенціалу застосування підходів інтегрованого (комплексного) управління водними ресурсами (ІУВР) до транскордонних прісних вод.

У підрозділі 6.1 «Міжнародно-правові основи діяльності, інституційна структура і практика функціонування міжнародних річкових комісій» аналізуються приклади організацій, що забезпечують міждержавну співпрацю щодо використання й охорони основних міжнародних річкових басейнів світу, зокрема Дунайської Комісії, Міжнародної комісії захисту Рейну, Організації Договору зі співробітництва в Амазонії, Організації з рибальства на озері Вікторія, Комісії ріки Меконг. Досліджено зміст норм про повноваження і функції їхніх органів, які містяться в міжнародних договорах про транскордонні прісні води, актів та рішень міжнародних річкових комісій, практичних проектів, які спрямовані на виконання їхніх завдань. Узагальнено тенденції та окреслено

типові проблеми функціонування цих інституційних механізмів. Виділено основні недоліки, притаманні кожній з річкових комісій, які перешкоджають реалізації принципів міжнародного права транскордонних прісних вод стосовно відповідних міжнародних річкових басейнів.

У підрозділі 6.2 «*Формування, становлення і сучасні підходи до тлумачення та застосування концепції інтегрованого управління водними ресурсами*» відповідні питання розглянуті в контексті практичних можливостей звернення до підходів ІУВР. Проаналізовано основні міжнародно-правові акти, в яких відображено елементи інтегрованого управління, надане його визначення, окреслено загальний зміст, принципи, особливості, які відрізняють ІУВР від ustalених підходів до поводження з прісними водами; можливості, що надає ІУВР для регулювання використання й охорони транскордонних прісних вод.

У підрозділі 6.3 «*Оптимальний зміст норм міжнародних договорів про транскордонні прісні води басейнового характеру, присвячених інституційним засадам діяльності міжнародних річкових комісій як координаційних центрів інтегрованого управління*» висловлено позицію дисертанта щодо шляхів застосування ІУВР до транскордонних прісних вод та надані детальні пропозиції щодо можливого змісту міжнародних договорів про використання й охорону транскордонних водних об'єктів та принципів діяльності міжнародних річкових комісій як координаційних центрів інтегрованого управління. Вони стосуються загальних принципів діяльності комісій, їхніх функцій у сфері судноплавства, несудноплавного використання й охорони транскордонних водних об'єктів, структури та повноважень кожного з основних органів комісій, циклу інтегрованого управління транскордонними прісними водами.

Розділ 7 «Міжнародні спори щодо транскордонних прісних вод» являє собою дослідження міжнародних спорів у цій сфері минулого і сучасності, які стосуються питань кордонів і державної приналежності територій, використання та розподілу водних ресурсів, заподіяння шкоди навколишньому середовищу, а також міжнародних спорів комплексного характеру.

У підрозділі 7.1 «*Міжнародні спори про кордони і державну приналежність територій*» розглядається спір між Ботсваною та Намібією щодо приналежності острова Касікілі/Седуду 1990-х рр. (рішення МС ООН 1999 р.), спір між Кенією та Угандою стосовно державної приналежності території навколо острова Мігінго на озері Вікторія, який триває з 2004 р., спір між Еквадором і Перу з приводу територій в басейні ріки Сенепа, що тривав із середини ХІХ ст. до кінця ХХ ст. Виявлено, що при розв'язанні спору про острів Касікілі/Седуду МС ООН проаналізував текст Договору між Великою Британією та Німеччиною про торгівлю і розподіл сфер впливу в Південно-Західній Африці 1890 р. та наступну практику його застосування, звернувся до основних принципів міжнародного права і принципу справедливого використання транскордонних прісних вод. Нерозв'язаність спору щодо острова Мігінго зумовлена тим, що сторони не можуть узгодити питання його передачі до жодної з міжнародних судових установ. Спір з приводу басейну ріки Сенепа був розв'язаний шляхом укладення

кількох договорів між Еквадором і Перу завдяки посередництву третіх держав. Це відбулось після завершення відповідного збройного конфлікту 1995 р., що став каталізатором активного пошуку рішень.

У підрозділі 7.2 «Міжнародні спори про використання та розподіл водних ресурсів» проведено аналіз спору між Іспанією та Францією про води озера Лану (1940-ві – 1950-ті рр.) та низки сучасних міжнародних спорів у Південній Азії за участі Індії, Пакистану та КНР. Рішення арбітражу у справі озера Лану 1957 р. мало значний вплив на становлення міжнародного права транскордонних прісних вод і його основних принципів, таких як принципи справедливого та розумного використання, незаподіяння значної шкоди, оцінки впливу на навколишнє середовище. Численні міжнародні спори у Південно-Східній Азії, які тривають з 1950-х рр., зумовлені нестачею водних ресурсів та загальними конфліктами між державами регіону. Частина спорів розв'язано завдяки зусиллям Світового банку, зокрема призначенню арбітрів; зверненню до Постійної палати третейського суду і перемовинам між сторонами. Однак інфраструктурні проекти Індії зумовлюють виникнення нових спорів.

Підрозділ 7.3 «Міжнародні спори з приводу заподіяння шкоди навколишньому середовищу» зосереджений на дослідженні таких спорів: між США та Канадою про металургійний комбінат «Трейл Сметтер» на ріці Колумбія (1920-х – 1940-х рр.); між Аргентиною та Уругваєм про будівництво целюлозних заводів на ріці Уругвай (2000-х – 2010-х рр.); між Румунією та Україною про спорудження глибоководного суднового ходу «Дунай – Чорне море», який триває з 2000-х рр. Виявлено, що розгляд міжнародним арбітражем справи «Трейл Сметтер» відіграв ключову роль у становленні міжнародно-правового принципу незаподіяння шкоди навколишньому середовищу, передусім у контексті неприпустимості транскордонного забруднення. МС ООН, при винесенні рішення по спору між Аргентиною та Уругваєм 2010 р., підтвердив необхідність своєчасного інформування про заплановану діяльність на водному об'єкті, яка може мати транскордонний вплив, і визнав норми про оцінку впливу на навколишнє середовище частиною звичаєвого міжнародного права. Спір між Румунією та Україною підкреслює серйозність проблем співвідношення між необхідністю захисту навколишнього середовища та розвитком господарства і демонструє недостатню ефективність сучасних конвенційних механізмів розв'язання спорів в європейському регіоні.

У підрозділі 7.4 «Міжнародні спори комплексного характеру» розглядаються спори між Словаччиною (Чехословаччиною) та Угорщиною про гідровузол «Габчіково-Надьмарош» на Дунаї (триває з кінця 1980-х рр.) і між Нікарагуа та Коста-Рикою про ріку Сан-Хуан (1990-х – 2000-х рр.), які можуть вважатись одними з найважливіших для розвитку відповідної частини міжнародного права. Розв'язуючи справу «Габчіково-Надьмарош», МС ООН у рішенні 1997 р. вказав, що прибережні держави повинні забезпечити, щоб заходи в рамках їхньої юрисдикції або під їхнім контролем не заподіювали суттєвої шкоди екосистемі транскордонних прісних вод. Рівність прав держав на використання прісних вод означає не повну рівність

(кількісну, відсоткову тощо), а справедливий розподіл благ і обов'язок співпрацювати в управлінні прісними водами. Рішеннями МС ООН у справі про ріку Сан-Хуан 2009, 2015 і 2018 рр. підкреслена наявність у прибережних держав прав на безперешкодне плавання суден для задоволення життєвих потреб населення і обов'язків проводити оцінку впливу на прісні води потенційно небезпечної діяльності (але не отримувати дозвіл на таку діяльність від іншої прибережної держави).

Підрозділ 7.5 «Міжнародно-правові механізми розв'язання спорів щодо транскордонних прісних вод і перспективи їхнього вдосконалення» присвячено нормам міжнародних договорів універсального, регіонального та локального (басейнового) характеру, які встановлюють механізми розв'язання спорів про транскордонні води, черговість їхнього застосування, порядок створення та функціонування відповідних установ, винесення рішень, регулюють питання їхньої юридичної сили, а також практики їхнього застосування. Визначено переваги й недоліки норм вказаних міжнародних договорів про процедури розв'язання спорів.

ВИСНОВКИ

У дисертації теоретично узагальнено і розв'язано важливу наукову проблему застосування міжнародного права для регулювання використання та охорони транскордонних прісних вод. Основними науковими результатами дослідження є такі:

1. Транскордонні прісні води – це ріка, озеро, водоносний горизонт чи інший прісноводний об'єкт, частини якого розташовані на території двох або більше держав. Міжнародна ріка – це ріка, що протікає територіями двох або більше держав. Міжнародне озеро – це озеро, частини якого розташовані на території двох або більше держав. Міжнародний річковий басейн являє собою географічний район, який охоплює водозбірні площі гідрологічно пов'язаних між собою прісноводних об'єктів і розташований на території двох або більше держав. Транскордонні водоносні горизонти – це шари водопроникних, насичених водою ґрунтових порід, розташованих на території двох або більше держав. Транскордонні підземні води – це вода, що знаходиться у верхній насиченій частині надр двох або більше держав в рідкому, твердому і газоподібному стані.

2. До інститутів міжнародного права транскордонних прісних вод як комплексної підгалузі міжнародного права належать міжнародно-правове регулювання судноплавного використання внутрішніх водних шляхів, несудноплавного використання транскордонних поверхневих прісних вод, охорони транскордонних поверхневих прісних вод, поводження з транскордонними водоносними горизонтами та підземними водами, спільного управління транскордонними прісноводними об'єктами.

Основними джерелами міжнародного права транскордонних прісних вод є міжнародні договори – універсальні, регіональні, субрегіональні, басейнові, локальні. Міжнародне звичаєве право – перше джерело ключових принципів міжнародного

права транскордонних прісних вод – справедливого і розумного використання та незаподіяння значної шкоди. Рішення міжнародних судових органів є допоміжними джерелами міжнародного права транскордонних прісних вод.

До основних принципів міжнародного права транскордонних прісних вод належать принцип справедливого і розумного використання водних ресурсів, свободи судноплавства, незаподіяння значної шкоди, охорони транскордонних прісних вод, обміну інформацією, оцінки впливу на транскордонні прісні води, перестороги, принцип «забруднювач платить». Більшість з них походять з міжнародного екологічного права.

3. Становлення міжнародного права транскордонних прісних вод змістовно поділяється на періоди, які мають такі визначальні ознаки:

1) для періоду формування окремих міжнародно-правових режимів транскордонних прісноводних об'єктів, переважно у сфері судноплавного використання (до кінця XIX ст.) характерні: а) укладення численних міжнародних договорів про використання і розподіл ресурсів визначених міжнародних рік та озер в усіх регіонах світу, більшість з яких було присвячено судноплавству; б) значний вплив римського права на договори в європейському регіоні; в) формування та зміна режимів судноплавного використання міжнародних рік на основі договорів, укладених після завершення міжнародних збройних конфліктів; г) обмеження прибережними державами плавання суден іноземних держав у період до Великої французької революції 1789–1799 рр.; г) утвердження принципу свободи судноплавства в Європі та колоніях європейських держав впродовж XIX ст.; г) створення у XIX ст. низки міжнародних річкових комісій (щодо Дунаю, Рейну, оз. Констанс, спільних водних об'єктів Мексики і США);

2) періоду становлення універсального регулювання судноплавного та несудноплавного використання транскордонних прісних вод (від початку XX ст. до Другої світової війни) притаманні: а) підвищення значення несудноплавного використання транскордонних прісноводних об'єктів і поступове збільшення на початку XX ст. частки міжнародних договорів у цій сфері; б) перші зусилля міжнародних неурядових організацій з формулювання положень, які б використовувались державами при міжнародно-правовому регулюванні відносин щодо транскордонних прісних вод; в) укладення перших універсальних договорів – Конвенції про свободу транзиту і Конвенції про режим судноплавних шляхів міжнародного значення (із відповідними статутами) 1921 р., Женевської конвенції про гідроенергію водних потоків, що мають значення для декількох держав 1923 р.; г) укладення до початку 1940-х рр. низки міжнародних договорів щодо конкретних транскордонних прісноводних об'єктів в усіх регіонах світу, які стосувались і судноплавного, і несудноплавного використання; г) поступове формування частини основних принципів міжнародного права транскордонних прісних вод;

3) періоду утвердження та розвитку сучасних режимів використання транскордонних прісних вод (від завершення Другої світової війни до 1990-х рр.) властиві: а) створення сучасних договірних та інституційних механізмів регулювання співпраці держав із використання транскордонних прісноводних

об'єктів у всіх регіонах світу; б) розробка проектів та/або ухвалення кількох регіональних актів зобов'язального та декларативного характеру з різних аспектів використання транскордонних прісних вод; в) формулювання, закріплення у міжнародних договорах та застосування у відносинах держав основних принципів міжнародного права транскордонних прісних вод; г) усвідомлення світовою спільнотою актуалізації проблем дефіциту та незадовільної якості прісної води, відображене в низці ухвалених ООН актів (резолюцій і декларацій) програмного характеру, присвячених несудноплавному використанню та охороні прісних вод; ґ) констатація в актах ООН глобального характеру проблем нестачі питної води належної кількості та якості, якісних і безпечних санітарних послуг, при відсутності суттєвих кроків для їхнього подолання;

4) для періоду формування та утвердження міжнародного права транскордонних прісних вод як комплексної підгалузі в рамках кількох галузей міжнародного права (1990-ті – перша половина 2000-х рр.) характерні: а) створення ключових універсальних та регіональних договірно-правових механізмів, які втілили основні принципи міжнародного права транскордонних прісних вод; б) формування окремого комплексу взаємопов'язаних міжнародно-правових норм у сфері використання та охорони транскордонних прісних вод і відповідних інститутів; в) становлення концепції інтегрованого управління водними ресурсами; г) формулювання в актах ООН засад міжнародного захисту прав людини на воду та санітарію; ґ) створення низки міжнародних річкових комісій, які функціонують на основі сучасних підходів до спільного управління транскордонними прісними водами;

5) період активізації застосування сучасних концепцій міжнародного права транскордонних прісних вод (з середини 2000-х рр. і донині) відзначається: а) активним використанням державами всіх регіонів світу басейнового підходу до управління транскордонними прісними водами, зокрема шляхом ухвалення та реалізації планів управління річковими басейнами; б) включенням до міжнародних договорів щодо транскордонних прісноводних об'єктів елементів ГУВР; в) утвердженням низки нових принципів управління прісними водами, таких як участь громадськості в розробці, ухваленні й реалізації рішень щодо водних ресурсів, відповідальність та підзвітність органів влади, багатоаспектна співпраця для збереження прісних вод для наступних поколінь; г) активним використанням в регіоні ЄЕК ООН механізмів реалізації Конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер 1992 р., ухваленням ЄЕК ООН з цією метою низки актів рекомендаційного характеру; відкриттям Конвенції для приєднання усіх держав-членів ООН (2013 р.); ґ) набуттям чинності Нью-Йоркською конвенцією про несудноплавні види використання міжнародних водотоків 1997 р. (2014 р.) і використанням державами переваг від участі у ній; д) активізацією співпраці держав у сфері міжнародно-правового регулювання використання та охорони транскордонних водоносних горизонтів на універсальному, регіональному та локальному рівнях; е) визнанням в резолюціях ООН і регіональних актах рекомендаційного

характеру 2010–2017 рр. прав на воду і санітарію як прав людини, розвиток правового регулювання у цій сфері на національному рівні.

4. Міжнародно-правове закріплення прав людини на воду та на санітарію набуває важливості в умовах актуалізації проблем дефіциту прісної води в більшості регіонів світу. Право на воду можна визначити як основне право кожної людини на отримання доступної фізично й економічно води у кількості і якості, які необхідні їй для безпосереднього споживання, приготування їжі, особистої і побутової гігієни. Право на санітарію – це право кожної людини на отримання якісних, гігієнічних, безпечних для здоров'я, фізично та економічно доступних, прийнятних з культурної та релігійної точок зору послуг санітарії, які надаються людині у безпечному місці, окремо від інших, при повазі до її приватності та людської гідності.

5. Запропоновано закріпити в протоколах про права на воду та на санітарію до чинних міжнародних договорів у сфері захисту прав людини універсального та регіонального характеру наступні принципи і норми: а) компоненти прав на воду та на санітарію (наявність, фізична і економічна доступність, достатність в кількісному вимірі, якість та безпечність для здоров'я, прийнятність, особиста безпека, забезпечення поваги до людської гідності, заборона дискримінації); б) норми про обов'язки держав, спрямовані на повноцінну реалізацію кожною людиною прав на воду та на санітарію (забезпечення доступу до відповідних послуг водопостачання та санітарії; ухвалення національних стратегій і планів дій; впровадження спеціальних цільових програм щодо вразливих категорій населення); в) пріоритетність задоволення основних потреб людини з-поміж інших видів використання прісних вод; г) застосування принципів правозахисного підходу до прав на воду і санітарію (рівності, інформування населення, участі громадськості, підзвітності органів влади, правового захисту й гендерного підходу); ґ) норми про напрямки міжнародного співробітництва держав для сприяння повній реалізації прав на воду та санітарію кожною людиною; д) відповідальність держав за порушення прав на воду і санітарію, механізми захисту прав людини на міжнародному рівні; е) процедури розв'язання спорів.

6. Запропоновано перелік заходів правового характеру, спрямованих на визнання та реалізацію прав людини на воду та на санітарію в Україні: а) розробка і просування пропозицій щодо закріплення прав на воду та на санітарію як основних прав людини в універсальних і регіональних міжнародних договорах; б) доповнення норми ст. 48 Конституції України про право на достатній життєвий рівень положеннями про права на воду і на санітарію як окремі права людини; в) встановлення в законодавстві України чітких критеріїв, що відповідають кожному з компонентів прав на воду та на санітарію, узгодження змісту компонентів із міжнародними стандартами, які уже сформувались, зокрема рекомендаціями ВООЗ, закріплення відповідних обов'язків державних органів та постачальників, прав та обов'язків споживачів; г) комплексне закріплення в законодавстві правозахисних принципів у сфері права на воду та на санітарію; ґ) реалізація програм і проектів, спрямованих на досягнення доступу людей до достатньої кількості чистої питної

води і належних послуг санітарії, які міститимуть чіткі цілі, показники, практичні заходи, строки виконання; д) просвітницькі програми для населення у сфері прав на воду та на санітарію, передусім щодо змісту прав та обов'язків держави, постачальників та споживачів послуг, механізмів участі в ухваленні рішень, моніторингу їхньої реалізації й захисту порушених прав; е) звернення до практичних рішень, які можуть сприяти поліпшенню ситуації із реалізацією прав на воду та на санітарію (застосування прогресивної тарифної системи, покладення на постачальників послуг зобов'язань встановити споживачам лічильники водопостачання тощо); є) ухвалення рішень, спрямованих на посилення санітарно-епідемічного нагляду, підвищення ефективності функціонування системи контролю за наданням послуг та іншими видами господарської діяльності, що мають вплив на права на воду та на санітарію.

7. В умовах відсутності універсальних і суттєвого браку регіональних міжнародних договорів про річкове судноплавство основою міжнародно-правового регулювання відносин держав у цій сфері є численні договори, норми яких присвячені перевезенням на визначених водних шляхах (Конвенція про режим судноплавства на Дунаї 1948 р., Статут про судноплавство та економічне співробітництво держав басейну ріки Нігер 1963 р., Угода про співробітництво і сталий розвиток басейну річки Меконг 1995 р. тощо) або усіх судноплавних водних шляхах, спільних для договірних сторін (Угода між урядами України та Білорусі про судноплавство на внутрішніх водних шляхах 1998 р.). Втім, сучасні міжнародні договори містять здебільшого загальні принципи міжнародних річкових перевезень і не відповідають потребам розвитку судноплавства в умовах створення регіональних та міжрегіональних транспортних мереж, передусім мультимодальних.

8. Для сприяння розв'язанню цих проблем в європейському регіоні запропоновано укласти під егідою СЕК ООН Конвенцію про режим судноплавства на внутрішніх водних шляхах міжнародного значення в Європі та закріпити в ній такі основні принципи і норми: а) повага до суверенітету прибережних держав над їхніми ділянками внутрішніх водних шляхів (ВВШ) міжнародного значення, зокрема при узгодженні дій, що можуть мати вплив на умови судноплавства; б) рівність прибережних держав та виключення будь-яких привілеїв однієї держави відносно інших; в) обов'язки прибережних держав складати і виконувати плани робіт для підтримання власних ділянок ВВШ у судноплавному стані, усунення «вузьких місць» та інших перешкод для проходження суден; регулярно проводити необхідні гідротехнічні роботи; чинити всі належні дії для гарантування безпеки судноплавства; г) проведення спільних дій у разі нездатності прибережних держав забезпечити належні умови для судноплавства на ВВШ міжнародного значення; ґ) співробітництво у розробці та реалізації проєктів, спрямованих на створення транс'європейської системи ВВШ; д) принцип свободи судноплавства, який поширюється на пасажирські та торгові судна усіх держав, дає іноземним суднам право заходити в порти прибережних держав, виконувати в них вантажні операції, посадку і висадку пасажирів, поповнювати запаси палива, предметів постачання тощо; е) рівність суден всіх

держав щодо режиму проходу по річці (озеру), санітарного, митного, поліцейського нагляду, користування шлюзами, включеними в систему ВВШ каналами, послугами інформаційних служб, лоцманів, рятувальних команд тощо; щодо користування портами, їхньою інфраструктурою та механізмами; щодо сплати портових і навігаційних зборів; є) принцип єдності вимог держав конкретних ВВШ та окремих регіонів до суден та екіпажів, зокрема вимог, необхідних для отримання суднових документів і посвідчень судноводіїв, і вимог до змісту цих документів; взаємне визнання суднових документів, документів для екіпажу, дозволів на перевезення; ж) заборона введення адміністративних бар'єрів для плавання на ВВШ Європи; з) заснування, для реалізації принципів договору, міжнародного органу в рамках структури ЄЕК ООН як установи, що забезпечує міждержавну співпрацю з розвитку судноплавства на ВВШ Європи; и) норми про врегулювання міждержавних спорів стосовно тлумачення і застосування цього договору в рамках міжнародного органу.

9. Основними міжнародними договірно-правовими механізмами несудноплавного використання та охорони транскордонних прісних вод є універсальні Гельсінська конвенція про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер 1992 р. і Нью-Йоркська конвенція про право несудноплавних видів використання міжнародних водотоків 1997 р. Це рамкові договори, які, присвячені здебільшого охороні водних ресурсів, пропонують державам загальні принципи та засоби співпраці, що мають бути розкриті та пристосовані до умов конкретних МРБ (транскордонних водних об'єктів) шляхом укладення відповідних багатосторонніх та двосторонніх міжнародних договорів.

10. Для подолання цих проблем запропоновано закріплювати у міжнародних договорах басейнового характеру наступні принципи та норми:

1) при встановленні загальних засад відносин держав – принципи суверенітету держав над їхніми частинами МРБ, суверенної рівності держав, територіальної цілісності, співробітництва держав, розумного і справедливого використання вод, незаподіяння значної шкоди, охорони МРБ, обміну даними та інформацією; управління за басейновим принципом при ухваленні планів управління МРБ, спільних програм їхнього освоєння, використання та охорони; норми про визначення специфічного для конкретного МРБ переліку факторів, врахування яких необхідне для справедливого і розумного використання; норми про порядок розгляду цих факторів та співвідношення між ними;

2) стосовно гідроенергетики – вимоги про відповідність гідроенергетичних проектів принципам охорони довкілля та справедливого й розумного використання водних ресурсів, застосування ОВНС та екологічного моніторингу; норми про спільний розгляд прибережними державами за сприяння міжнародної річкової комісії гідроенергетичних проектів, що можуть заподіювати значну транскордонну шкоду, необхідних додаткових заходів, питань розподілу вигод і компенсації; покладення на держави МРБ обов'язків утримуватись від дій, які можуть перешкодити гідроенергетичним проектам інших держав басейну, а на держави-ініціатори проектів – надавати повну інформацію про проект міжнародній річковій комісії та іншим державам МРБ;

3) щодо рибальства – надання кожній державі МРБ права на вилов риби на своїй території при закріпленні обмежень для збереження рибних ресурсів; норми про способи запобігання забрудненню вод при рибальстві; заборона використання вибухових речовин; введення в водний об'єкт нових видів риб лише за попередньої згоди прибережних держав; покладення на держави МРБ обов'язків захищати, зберігати і відновлювати біомасу риб, утримуватись від потенційно небезпечних дій, проводити меліоративні та рибоводні роботи, забезпечувати вільну міграцію і підтримання природної популяції риб; надання права на розведення водних організмів, якщо це не завдає значної шкоди транскордонним прісним водам; норми про постійний моніторинг стану рибних ресурсів, обмін і надання міжнародній річкової комісії повної інформації про вилов, міграцію і актуальний стан рибних ресурсів;

4) стосовно іригації земель – покладення на держави МРБ обов'язків дотримуватись вимог до якості води при зрошенні сільськогосподарських земель, встановити вимірні вимоги і передбачити постійний моніторинг стану водних ресурсів і використання води для іригації; заборона державам МРБ зменшувати можливості інших держав МРБ зі зрошення земель; норми про ухвалення й реалізацію індивідуальних та спільних програм заходів для підвищення ефективності та боротьби із загрозами зрошенню земель; норми про застосування економних методів та створення інноваційних систем іригації; покладення на держави обов'язків контролювати функціонування іригаційних каналів та допоміжних засобів зрошення земель;

5) щодо споживання води населенням – покладення на держави обов'язків забезпечувати регулярне постачання води для особистих і побутових цілей населення в достатній кількості та належної якості, справний стан систем і об'єктів водопостачання, забір води лише з поліпшених джерел води та пунктів її розбору; проводити постійний моніторинг стану водних ресурсів, запобігати негативному впливу на них, а в надзвичайних ситуаціях нестачі води – постачати її передусім населенню; утримуватись і не допускати заходів, що перешкоджають іншим державам постачати воду власному населенню; надавати взаємну допомогу у надзвичайних ситуаціях;

6) стосовно розподілу води між державами МРБ – надання сторонам певного відсотку від загального стоку, зміна цих показників залежно від сезону і у разі надзвичайних обставин; застосування складних схем визначення обсягів води, які держави отримують на різних частинах МРБ (у разі необхідності), і пріоритетів у використанні води у випадку її нестачі; право сторін самостійно визначати пріоритети у використанні водних ресурсів, якщо це не перешкоджатиме задоволенню потреб населення і не погіршуватиме стан транскордонних прісних вод;

7) щодо охорони транскордонних прісних вод – принципи незаподіяння значної шкоди, охорони довкілля, перестороги, моніторингу, обміну даними та інформацією, ОВНС; норми про такі заходи із захисту, збереження і відновлення транскордонних прісних вод, як визначення цілей та критеріїв якості води, захист екологічних стоків, запобігання введенню чужорідних видів флори і фауни, врахування екологічних

вимог при вчиненні технічних заходів з освоєння і використання водних об'єктів, обмеження річкових перевезень небезпечних матеріалів, скорочення джерел забруднення, створення охоронних зон, індивідуальне та спільне реагування прибережних держав на надзвичайні обставини;

8) при регулюванні використання та охорони транскордонних підземних вод – норми про створення гідрологічних моделей та мап, впровадження інформаційних систем водоносних горизонтів; про встановлення жорсткіших вимог до дозволеного впливу на підземні води порівняно з поверхневими; про заходи із захисту зон підживлення і витoku водоносних горизонтів, встановлення переліку речовин, скидання яких у підземні води заборонене; узгодження обсягів видачування підземних вод; встановлення залежності забору води від показників підживлення водоносних горизонтів; покладення на держави зобов'язання підтримувати мінімальний рівень води (у разі необхідності).

11. В інституційному вимірі співробітництво держав у сфері використання й охорони транскордонних прісних вод забезпечують механізми загального характеру (ООН, її органи та спеціалізовані установи, такі як ЕКОСОП, СЕК ООН, ФАО, МАГАТЕ, КМП ООН, регіональні міжнародні організації та утворення (ЄС, РЄ, ОАД, САДК, ААЮКК)) та спеціалізовані міжнародні організації – міжнародні річкові комісії, такі як Дунайська Комісія, Комісія ріки Меконг, Управління басейну ріки Нігер, Організація Договору про співробітництво в Амазонії тощо. Роль перших полягає у розробці міжнародно-правових актів у сфері використання й охорони транскордонних прісних вод універсального, регіонального та субрегіонального характеру і сприянні належному виконанню їхніх норм. Міжнародні річкові комісії забезпечують співпрацю держав шляхом реалізації норм міжнародних договорів, інших міжнародно-правових актів, принципів міжнародного права і сучасних підходів до спільного управління транскордонними прісними водами при їхньому застосуванні до конкретних міжнародних річкових басейнів (транскордонних водних об'єктів).

У більшості випадків функціонування комісій не ефективно з погляду на досягнення цілей, проголошених у відповідних міжнародних договорах. Основною причиною є недостатність повноважень та інституційних можливостей комісій, зумовлена небажанням держав-членів обмежувати використання водних ресурсів, суперечностями між ними в умовах дефіциту прісної води, слабкістю органів влади держав, відповідальних за співпрацю щодо транскордонних прісних вод.

12. Видається, що важливою складовою діяльності міжнародних річкових комісій має стати реалізація принципу інтегрованого управління транскордонними прісними водами (ІУТПВ). При цьому процес ІУТПВ має складатися з таких етапів: 1) ініціювання (взяття державами зобов'язань та створення робочих груп в рамках органів міжнародної річкової комісії); 2) ухвалення правових актів держав і комісії, що відображають прихильність ІУТПВ; 3) створення системи правових актів держав і комісії, які забезпечують реалізацію принципів інтегрованого управління; 4) розподіл функцій між органами міжнародної річкової комісії та влади держав-членів, визначення ролі

зацікавлених сторін в межах МРБ; 5) аналіз ситуації; 6) вибір стратегії залежно від пріоритетних цілей, розробка проекту та затвердження Плану ІУТПВ; 7) виконання Плану; 8) оцінка виконання та перегляд Плану.

13. Виникнення нових та поглиблення існуючих міжнародних спорів щодо транскордонних прісних вод наразі зумовлені проблемами нераціонального використання та забруднення прісних вод, нестачі води в усіх регіонах світу, економічної конкуренції між прибережними державами, суперечностями між ними у питаннях, не пов'язаних прямо із водними ресурсами. Норми міжнародних договорів про транскордонні прісні води басейнового характеру, які встановлюють засоби і регулюють порядок розв'язання спорів, непрактичні через надмірний перелік засобів, що застосовуються, та етапів відповідного процесу (або навпаки – встановлення лише окремих засобів, здебільшого йдеться про переговори між сторонами), відсутність вказівок на порядок проходження і тривалість етапів розв'язання спорів, брак впливу на держави, що перешкоджають розгляду спорів та не виконують судові (арбітражні) рішення.

14. Для подолання зазначених проблем запропоновано: а) створити в рамках кожної міжнародної річкової комісії постійний орган з розв'язання спорів; б) формувати склад арбітрів на принципах професійності, незалежності, безсторонності та об'єктивності; в) передбачити обрання арбітрів керівним органом комісії з-поміж кандидатур, які відповідають вимогам професійності і незалежності; г) встановити, що кожна сторона міжнародного спору призначає рівну кількість арбітрів, що спільно обирають голову; ґ) визначити, що разі непризначення відповідних арбітрів стороною-позивачем впродовж двох місяців з моменту подання позову розгляд справи припиняється, в разі, якщо цього не робить сторона-відповідач – арбітрів призначає голова міжнародної річкової комісії; д) встановити заборону арбітрам розглядати справи, сторонами яких є держави їхнього громадянства або ті, з якими вони пов'язані іншим чином; е) встановити заборону сторонам спору затягувати чи іншим чином перешкоджати його розгляду; є) передбачити, що неучасть у процесі розгляду спору сторони-відповідача не перешкоджає його продовженню, а повторна неучасть сторони-позивача без поважних причин веде до припинення розгляду справи; ж) встановити, що при розгляді справ арбітри керуються нормами міжнародного договору про транскордонні прісні води, універсальних договорів у цій сфері, інших міжнародних договорів, учасниками яких є сторони, чинних норм звичаєвого міжнародного права; з) визначити, що рішення арбітрів обов'язкові та остаточні, в разі їхнього невиконання керівний орган комісії ухвалює рішення про заходи впливу на відповідну сторону; и) надати державам-учасникам міжнародних договорів про транскордонні прісні води басейнового характеру право розв'язувати спір шляхом застосування неконфронтаційних процедур (переговори, посередництво, примирення, добрі послуги), або звертатись до постійного органу, або створювати арбітраж *ad hoc*, рішення якого обов'язкові та остаточні; і) встановити у міжнародному договорі про транскордонні прісні води строки і порядок проходження процедур щодо кожного із засобів розв'язання спору.

15. Міжнародні договори про використання й охорону транскордонних прісноводних об'єктів, частини яких розташовані на території України, укладені зі всіма державами-сусідами України, здебільшого впродовж 1990-х – початку 2000-х рр. (виключення – міжурядовий українсько-молдовський договір про співробітництво у сфері охорони і сталого розвитку басейну ріки Дністер 2012 р.). Ці договори встановлюють загальні принципи річкового судноплавства, обов'язки сторін, переважно щодо охорони вод від забруднення, боротьби з повеннями та змінами русел рік; загальні засади використання водних ресурсів, при приділенні уваги окремим видам господарської діяльності; регулюють кількісний розподіл і узгодження забору води; визначають принципи вживання водогосподарських заходів та обміну інформацією. Однак вони не відповідають принципам басейнового та комплексного управління транскордонними прісними водами. Багатосторонні договори укладені лише щодо Дунаю; вони присвячені судноплавству, рибальству і охороні водних ресурсів, але не відображають сучасні підходи комплексного управління транскордонними прісними водами.

16. Запропоновано ухвалити нову редакцію Конвенції про режим судноплавства на Дунаї та закріпити у ній принципи і норми такого змісту: а) поширення територіальної сфери дії Конвенції на всю ріку Дунай; б) принципи поваги до суверенітету прибережних держав над належними їм ділянками ВВШ; повної рівності прибережних держав та виключення будь-яких привілеїв однієї держави відносно інших; співробітництва прибережних держав; незаподіяння шкоди ВВШ у сенсі можливостей для плавання суден; свободи плавання пасажирських і вантажних суден всіх держав; заборони дискримінації за державною приналежністю суден та екіпажів або будь-якими іншими ознаками; в) детальні норми про права суден, що плавають Дунаєм, вимоги до їхнього стану та обладнання задля гарантування безпеки судноплавства; широкі права транзитних суден на використання річкової інфраструктури; г) введення обов'язкових єдиних стандартів судових документів і свідоцтв судоводіїв, які сприятимуть отриманню суднами придунайських держав прав на плавання на Рейні та інших ВВШ Західної Європи; г) обов'язки прибережних держав жодним чином не перешкоджати судноплавству, підтримувати свої ділянки ВВШ у стані, придатному для судноплавства, надавати якісні послуги з навігації і лоцманської проводки; д) норми про запобігання, боротьбу та подолання наслідків негативного впливу судноплавства на ВВШ міжнародного значення на прісні води; е) встановлення прибережними державами спрощеної процедури перетину кордону суднами типу «ріка-море»; є) наділення прибережних держав правом за своєю ініціативою зобов'язувати судна користуватись лоцманською проводкою на ділянках водного шляху, якщо це необхідно для безпеки судноплавства; ж) надання статусу зобов'язальних актам Дунайської Комісії, що стосуються судноплавства, таким як правила плавання, технічні настанови для суден внутрішнього плавання; вимоги до видання посвідчень судоводіїв для суден внутрішнього плавання на Дунаї; з) розширення повноважень Дунайської Комісії щодо керівництва процесами розвитку судноплавства, зокрема надання їй повноважень координувати виконання

щорічних національних планів дій з цих питань, ухвалювати обов'язкові рішення про проведення гідротехнічних робіт в разі, якщо відповідна прибережна держава не здатна забезпечити належний стан своєї ділянки ріки, не подає Комісії свої пропозиції щодо планів таких робіт або не виконує вже затверджені плани; и) створення Ради Дунайської Комісії із широкими повноваженнями (проголошення ділянок Дунаю судноплавними, ухвалення правил плавання, встановлення технічних вимог для ВВШ, суден й річкових інформаційних служб, гармонізація вимог до екіпажів суден, регулювання перевезень небезпечних вантажів тощо); і) закріплення принципу консенсусу при ухваленні рішень про зміни до Конвенції і найважливіших рішень з питань судноплавства.

17. У перспективі, за умов припинення агресивної війни РФ проти України та застосування засобів притягнення агресора до міжнародно-правової відповідальності, пропонується укласти Конвенцію про режим судноплавства на Дніпрі за участі України, Білорусі та РФ, закріпивши у ній такі принципи та норми: а) надання Дніпру та судноплавним рікам його басейну, що мають міжнародне значення, статусу міжнародних рік з вільним судноплавством для пасажирських і вантажних суден всіх держав; б) можливість плавання вказаними ріками іноземних військових кораблів лише за дозволом держави, до території якої належить відповідна ділянка ріки; в) право суден, що плавають ріками басейну Дніпра, заходити в порти, виконувати в них вантажні операції, посадку і висадку пасажирів, поповнювати запаси палива, предметів постачання тощо; рівність щодо сплати портових і навігаційних зборів; заборона дискримінації за державною приналежністю суден та екіпажів або будь-якими іншими ознаками; г) можливість перевезення пасажирів і вантажів іноземними суднами між портами придніпровських держав; ґ) проведення митного, санітарного і річкового нагляду придніпровськими державами, до територій яких належать відповідні ділянки ріки; встановлення спрощеної процедури для перетину кордону суднами типу «ріка-море»; д) заборона ухвалення придніпровськими державами рішень, нормативно-правових актів та вчинення практичних дій, які перешкоджають судноплавству на ріках басейну Дніпра; е) встановлення правил судноплавства кожною з прибережних держав на відповідних ділянках рік басейну Дніпра; є) утворення на принципах рівного представництва України, РФ та Білорусі міжнародної організації – Комісії з судноплавства в басейні Дніпра, до компетенції якої віднесені координація співпраці держав щодо судноплавства на ріці; видання обов'язкових і рекомендаційних правових актів, спрямованих на гарантування безпечного та ефективного судноплавства; складання плану і координація реалізації проектів інженерних та днопоглиблювальних робіт, необхідних для підтримання рік басейну Дніпра у судноплавному стані; встановлення єдиної системи навігаційної шляхової обстаковки; уніфікація правил річкового нагляду; розв'язання суперечностей щодо річкового судноплавства; ж) обов'язок прибережних держав підтримувати ріки басейну Дніпра в судноплавному стані для річкових і, на відповідних ділянках, морських суден, виконувати необхідні роботи для забезпечення та поліпшення умов судноплавства; проведення робіт на засадах рівної участі України, РФ та Білорусі, зокрема за рахунок коштів від стягнення навігаційних

зборів; з) норми про спеціальні спільні проекти, спрямовані на розв'язання проблем існування мільководних ділянок, замуленості, інших перешкод для повноцінного судноплавства на Дніпрі; на розвиток пов'язаної із Дніпром логістичної та транспортної інфраструктури; підвищення ролі Дніпра як компоненту міжнародних транспортних мереж (на кшталт проектів з'єднань Дніпро – Вісла – Одер і Чорне море – Дніпро – Балтика); норми про реалізацію проектів, які стосуються лише рік басейну Дніпра, прибережними державами на засадах рівної участі, при можливості залучення ЄС, міжнародних організацій та установ з третіх держав; и) внесення змін до Конвенції, укладення додаткових протоколів, ухвалення рішень про приєднання інших держав згідно з принципом консенсусу сторін; і) норми, відповідно до яких будь-який спір між державами-учасниками щодо тлумачення або застосування Конвенції, що не може бути врегульований шляхом переговорів впродовж розумного періоду часу (до трьох місяців), передається на прохання однієї з них до арбітражу; якщо впродовж трьох місяців з дня звернення з проханням про арбітраж сторони не зможуть домовитися про його організацію, будь-яка з цих сторін може передати спір до МС ООН.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Індивідуальні монографії:

1. Кулько А. В. Міжнародно-правовий режим Дунаю: минуле, сьогодення, майбутнє (монографія). Київ: Фенікс, 2011. 272 с.
2. Кулько А. В. Міжнародно-правове регулювання використання і охорони транскордонних прісних вод (монографія). Київ: Стилос, 2018. 735 с.

Рецензії:

Білоцький С. Д. Рецензія на монографію А. В. Кулька «Міжнародно-правове регулювання використання і охорони транскордонних прісних вод». *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. №3 (15). С. 116 – 117.

Тарасов О. В. Рецензія на монографію А. В. Кулька «Міжнародно-правове регулювання використання і охорони транскордонних прісних вод». *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. №1(22). С. 228 – 230.

Розовський Б. Г. Рецензія на монографію А. В. Кулька «Міжнародно-правове регулювання використання і охорони транскордонних прісних вод». *Підприємництво, господарство і право*. 2018. №7. С. 211 – 212.

Розділи в колективних монографіях:

3. Кулько А. В. Актуальні проблеми регламентації міжнародного співробітництва з використання ресурсів ріки Дунай. *Олександр Задорожньому – 50: статті та есе учнів і колег*. Одеса: Фенікс, 2010. С. 399 – 425.

Наукові статті у фахових виданнях України з юридичних наук:

4. Кулько А. В. Питання про правомірність спорудження глибоководного суднового ходу «Дунай-Чорне море» в українській частині дельти Дунаю. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2010. №3. С. 123 – 127.

5. Кулько А. В. Правове регулювання охорони довкілля у Європейському Союзі: уроки для України. *Європейські перспективи*. 2010. №4. С. 88 – 93.

6. Кулько А. В. Право на воду як право людини: міжнародно-правовий аспект. *Український часопис міжнародного права*. 2013. Спецвипуск: Права людини. С. 86-92.

7. Кулько А. В. Міжнародне річкове право: загальна характеристика та місце у системі міжнародного права. *Український часопис міжнародного права*. 2013. Спецвипуск: Проблеми викладання міжнародного права. С. 134 – 141.

8. Кулько А. В. Проблемні питання вдосконалення міжнародно-правової регламентації навігаційного використання міжнародних рік та міжнародних річкових басейнів Європи. *Український часопис міжнародного права*. 2013. №1. С. 102 – 107.

9. Кулько А. В. Деякі проблемні аспекти договірно-правової регламентації співробітництва держав з несудноплавного використання міжнародних водотоків. *Український часопис міжнародного права*. 2013. №2. С. 88 – 95.

10. Кулько А. В. Загальні засади міжнародно-правової регламентації інтегрованого управління водними ресурсами міжнародних водотоків. *Український часопис міжнародного права*. 2013. №3. С. 93 – 102.

11. Кулько А. В. Інтегроване управління водними ресурсами міжнародних водотоків: проблеми та перспективи механізмів міжнародно-правової регламентації. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. №4. С. 107 – 112.

12. Кулько А. В. Сучасні договірні механізми регламентації співробітництва держав з навігаційного використання основних міжнародних рік та міжнародних річкових басейнів європейського регіону: проблеми та перспективи їхнього вирішення. *Український часопис міжнародного права*. 2013. №4. С. 142 – 149.

13. Кулько А. В. Проблеми міжнародно-правової регламентації використання та захисту ресурсів басейну ріки Дніпро у контексті міждержавної взаємодії України, Російської Федерації та Республіки Білорусь. *Український часопис міжнародного права*. 2013. Спецвипуск: Правові аспекти україно-російських відносин на сучасному етапі. С. 85 – 89.

14. Кулько А. В. Перспективи вдосконалення сучасних договірних механізмів регламентації співробітництва держав із судноплавного використання основних міжнародних рік Європи: значення для України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. №5. С. 148-152.

15. Кулько А. В. Конвенційні органи з використання ресурсів міжнародних річкових басейнів. *Український щорічник міжнародного права 2009*. 2013. С. 255 – 289.

16. Кулько А. В. Право людини на воду: основні тенденції розвитку міжнародно-правової регламентації. *Український часопис міжнародного права*. 2016. №3. С. 53 – 62.

17. Кулько А. В. Світова практика формування міжнародно-правових основ спільного управління транскордонними водоносними горизонтами: досягнення, невдачі та перспективи. *Український часопис міжнародного права*. 2017. №1. С. 34 – 43.

18. Кулько А. В. Ідеї О. В. Задорожного щодо комплексних досліджень міжнародного права транскордонних водотоків як галузі міжнародного права. *Український часопис міжнародного права*. 2017. №2. С. 13 – 16.

19. Кулько А. В. Правове регулювання використання та охорони транскордонних підземних вод на рівні Європейського Союзу. *Держава і право*. 2017. Вип. 78. С. 210 – 221.

20. Кулько А. В. Міжнародно-правове співробітництво держав басейну ріки Дунай у сфері використання й охорони транскордонних підземних вод. *Правова держава*. 2018. Вип. 29. С. 323 – 330.

21. Кулько А. В. Принципи справедливого і розумного використання, незаподіяння значної шкоди та охорони довкілля як ключові міжнародно-правові принципи регулювання міждержавних відносин стосовно транскордонних прісних вод. *Право та державне управління*. 2018. Вип. 1. С. 23 – 28.

22. Кулько А. В. Сучасні проблеми практичної реалізації багатосторонніх міжнародних договорів, присвячених несудноплавному використанню й охороні транскордонних прісних вод Європи (басейни Рейну, Дунаю та озера Констанс). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2018. №49. Том 2. С. 202 – 205.

23. Кулько А. В. Міжнародні договірно-правові механізми регулювання співробітництва держав Америки стосовно несудноплавного використання й охорони міжнародних річкових басейнів Амазонки, Ла-Плати, і системи Великих озер – ріки Святого Лаврентія. *Право і суспільство*. 2018. №2. С. 226 – 231.

24. Кулько А. В. Міжнародні організації, які забезпечують співробітництво держав річкового басейну Рейну в сфері використання й охорони транскордонних прісних вод. *Держава і право*. 2018. Вип. 79. С. 251 – 262.

Наукові статті у періодичних виданнях з юридичних наук інших держав:

25. Кулько А. В. Правозахисний підхід до питної води та санітарних послуг. *Visegrad Journal of Human rights*. 2016. №4/1. С. 134 – 139.

26. Кулько А. В. Конвенція ООН про водотоки 1997 р.: основні принципи, нормативний зміст, переваги та недоліки. *Legia si Viata*. 2017. №3. С. 81 – 83.

27. Кулько А. В. Современные проблемы реализации международных договоров, посвященных несудоходному использованию и охране речного бассейна Нигера. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*. 2018. №2 (30). С. 187 – 191.

28. Kulko A. V. Contemporary International Legal Regime Governing Non-Navigational Use and Protection of Indus River. *Legia si Viata*. Julie 2018. P. 64 – 66.

29. Кулько А. В. Международно-правовое регулирование судоходства на международных реках Азии на примере Меконга и Коси. *Legia si Viata*. August 2018. P. 60 – 63.

30. Kulko A. V. International Legal Mechanisms of the Use and Protection of Transboundary Groundwaters in African Region. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2018. Volume 5, Issue 4. P. 47 – 53.

Тези наукових доповідей та повідомлень:

31. Кулько А. В. Міжнародно-правове регулювання охорони басейну Рейну. *Правові реформи: міжнародний і український досвід: збірник тез за матеріалами*

міжнародної науково-практичної конференції (Дніпро, 24–25.11.2017). Дніпро: Дніпровський гуманітарний університет, 2017. С. 232 – 234.

32. Кулько А. В. Сучасний міжнародно-правовий режим Дніпра як судноплавної ріки: стан, проблеми, перспективи. *Сучасні погляди на актуальні питання правових наук*: збірник тез за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 24–25.11.2017). Запорізька міська громадська організація «Істина», 2017. Ч. 1. С. 46–48.

33. Кулько А. В. Женевський водоносний горизонт як приклад ефективного співробітництва у сфері використання й охорони транскордонних підземних вод. *Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у XXI ст.*: збірник тез за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 26–27.01.2018). Запорізький національний університет, 2018. С. 106 – 108.

34. Кулько А. В. Підходи до визначення понять «міжнародний річковий басейн» і «міжнародний водозбірний басейн» у міжнародному праві транскордонних прісних вод. *Актуальні проблеми прав людини, держави та вітчизняної правової системи*: збірник тез за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 6–7.04.2018). Дніпро: громадська організація «Правовий світ», 2018. С. 108 – 110.

35. Кулько А. В. Міжнародний звичай як джерело міжнародного права транскордонних прісних вод. *Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі*: збірник тез за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції (м. Житомир, 19.04.2018). Житомирський національний агроекологічний університет, 2018. С. 53 – 56.

36. Кулько А. В. Поняття «транскордонні водоносні горизонти» і «підземні води» у міжнародному праві транскордонних прісних вод: підходи до визначення. *Право, юридична наука та освіта: здобутки та перспективи (до дня народження О. Б. Костенка)*: збірник тез за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 27.04.2018). Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2018. С. 62 – 64.

37. Кулько А. В. Сучасний міжнародно-правовий режим рік Нігер та Сенегал. *Розвиток юридичних наук: проблеми та рішення*: збірник тез за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції (м. Каунас, Литва, 27–28.04.2018). Каунас: Університет Вітаутаса Великого, 2018. С. 173 – 175.

38. Кулько А. В. Сучасні проблеми міжнародно-правового режиму використання й охорони міжнародного річкового басейну Меконгу. *Національні та міжнародні стандарти сучасного державотворення: тенденції та перспективи розвитку*: збірник тез за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 3–4.08.2018). Харків: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2018. С. 112 – 115.

39. Кулько А. В. Застосування поняття «транскордонні прісні води» при міжнародно-правовому регулюванні використання й охорони транскордонних прісних вод. *Експериментальні та теоретичні дослідження в сучасних науках*: збірник тез за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 5.08.2018). Суми: громадська організація «Європейська наукова платформа», 2018. С. 50 – 53.

40. Кулько А. В. Системи міжнародно-правового регулювання перевезень на міжнародних ріках Азії на прикладі Амуру та Косі. *Наука та інформація: збірник тез за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 7–8.08.2018). Київ: Європейський центр науки, 2018. С. 68 – 72.

АНОТАЦІЯ

Кулько А. В. Міжнародно-правове регулювання використання та охорони транскордонних прісних вод. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. – Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київ, 2018.

У дисертації досліджено універсальні, регіональні, субрегіональні та локальні (басейнові) міжнародно-правові механізми регулювання використання та охорони транскордонних прісних вод. У процесі розгляду теоретичних аспектів теми надане авторське визначення і розкрито зміст основних понять, що застосовуються у сфері міжнародно-правового регулювання відносин стосовно використання й охорони транскордонних прісних вод. Прослідковано генезу, розкрито правову природу, джерела, принципи, основні структурні елементи міжнародного права транскордонних прісних вод, з'ясоване його місце в системі міжнародного права як комплексної підгалузі міжнародного права.

Досліджено міжнародно-правове регулювання прав на воду та на санітарію як основних прав людини. Запропоновано розробити й ухвалити окремі протоколи (систему протоколів) про права на воду та на санітарію до чинних міжнародних договорів у сфері захисту прав людини універсального та регіонального характеру, сформульовано оптимальні договірні принципи й норми, розроблено перелік заходів правового характеру, спрямованих на визнання й реалізацію прав людини на воду та на санітарію в Україні.

Проаналізовано міжнародні договірні механізми співпраці держав щодо основних транскордонних прісноводних об'єктів та міжнародних річкових басейнів кожного регіону світу. Виявлені їхні переваги й недоліки. Розглянуто приклади Рейну, Сави, Меконгу, Інду, Косі, Нігеру, Конго, Амазонки, Великих озер, ріки Св. Лаврентія. Найбільшу увагу приділено європейському регіону і транскордонним водним об'єктам, частини яких розташовані на території України (Дунай, Дніпро, Дністер, Тиса). Запропоновано укласти та сформульовано комплекс пропозицій щодо оптимальних принципів і норм Конвенції СЕК ООН про режим судноплавства на внутрішніх водних шляхах міжнародного значення в Європі, Конвенції про режим судноплавства на Дніпрі, нової редакції Конвенції про режим судноплавства на Дунаї, міжнародних договорів про несудноплавне використання й охорону транскордонних прісних вод басейнового (локального) характеру.

Розглянуто процеси створення, нормативні рамки, структуру, порядок діяльності та практику функціонування міжнародних річкових комісій, які поширюють свою діяльність на основні міжнародні річкові басейни світу.

Окреслено здобутки й визначено недоліки кожної з них. Розроблені пропозиції щодо загальних засад створення і функціонування комісій як координаційних центрів інтегрованого управління водними ресурсами.

Висвітлено практику розв'язання міжнародних спорів, які стосуються транскордонних прісних вод. Надано пропозиції щодо вдосконалення міжнародних судових і позасудових механізмів врегулювання спорів між державами щодо транскордонних прісних вод. Визначено оптимальні організаційні засади механізмів розв'язання спорів між прибережними державами, основою яких можуть бути постійні органи в рамках міжнародних річкових комісій.

Ключові слова: транскордонні прісні води, міжнародний договір, міжнародна організація, річкове судноплавство, несудноплавне використання водних ресурсів, охорона навколишнього середовища.

АННОТАЦІЯ

Кулько А. В. Международно-правовое регулирование использования и охраны трансграничных пресных вод. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени доктора юридических наук по специальности 12.00.11 – международное право. – Институт государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины, Киев, 2018.

В диссертации исследованы универсальные, региональные, субрегиональные и локальные (бассейновые) международно-правовые механизмы регулирования использования и охраны трансграничных пресных вод. В процессе рассмотрения теоретических аспектов темы сформулировано авторское определение и раскрыто содержание основных понятий, применяемых в сфере международно-правового регулирования отношений по использованию и охране трансграничных пресных вод. Прослежен генезис, раскрыты правовая природа, источники, принципы, основные структурные элементы международного права трансграничных пресных вод, определено его место в системе международного права как комплексной подотрасли международного права.

Исследовано международно-правовое регулирование прав на воду и на санитариию как основных прав человека. Предложено разработать и принять отдельные протоколы (систему протоколов) о правах на воду и на санитариию к действующим международным договорам в области прав человека универсального и регионального характера, сформулированы оптимальные договорные принципы и нормы, разработан перечень мер юридического характера, направленных на признание и реализацию прав человека на воду и на санитариию в Украине.

Выявлены особенности, черты, тенденции и закономерности развития современных систем международно-правового регулирования судоходства на внутренних водных путях международного значения, несудоходного использования и охраны трансграничных пресных вод. Определено значение универсальных международных договоров рамочного характера (Хельсинской

конвенции по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер 1992 г. и Нью-Йоркской конвенции о праве несудоходных видов использования международных водотоков 1997 г.).

Проанализированы международные договорные механизмы сотрудничества государств, касающиеся основных трансграничных пресноводных объектов и международных речных бассейнов каждого региона мира. Выявлены их достоинства и недостатки. Рассмотрены примеры Рейна, Савы, Меконга, Инда, Коси, Нигера, Конго, Амазонки, Великих озер, реки Св. Лаврентия. Наибольшее внимание уделено европейскому региону и трансграничным водным объектам, части которых расположены на территории Украины (Дунай, Днепр, Днестр, Тиса). Предложено заключить и сформулирован комплекс предложений по оптимальным принципам и нормам Конвенции ЕЭК ООН о режиме судоходства на внутренних водных путях международного значения в Европе, Конвенции о режиме судоходства на Днепре, новой редакции Конвенции о режиме судоходства на Дунае, международных договоров о несудоходном использовании и охране трансграничных пресных вод бассейнового (локального) характера.

Рассмотрены процессы создания, нормативные рамки, структура, порядок деятельности и практика функционирования международных речных комиссий всех регионов. Определены достижения и проблемы, характерные для каждой из них. Разработаны предложения по общим принципам создания и функционирования комиссий как координационных центров интегрированного управления водными ресурсами.

Освещена практика решения международных споров, касающихся трансграничных пресных вод. Сформулированы предложения по совершенствованию международных судебных и внесудебных механизмов урегулирования споров между государствами в отношении трансграничных пресных вод. Определены оптимальные организационные механизмы разрешения споров между прибрежными государствами, основой которых могут быть постоянные органы в рамках международных речных комиссий.

Предложены меры, которые следует предпринимать Украине для решения проблем, присущих трансграничным водным объектам, части которых расположены на ее территории. К таким мерам отнесены, среди прочих, внесение изменений в действующие и заключение новых многосторонних и двусторонних договоров с государствами соответствующих водных объектов на основе принципов бассейнового управления и интегрированного управления трансграничными пресными водами; создание международных речных комиссий, призванных обеспечивать сотрудничество государств бассейнов Днепра, Днестра, Тисы; приведение законодательства Украины о речных перевозках, несудоходном использовании и охране трансграничных пресных вод в соответствие с *acquis communautaire* ЕС; усиление контроля над потенциально опасной хозяйственной деятельностью; ужесточение мер ответственности за причинение вреда водным ресурсам; принятие и выполнение национальных планов управления речными бассейнами, определение приоритетных видов их использования, соотношения между ними и мероприятий по охране пресных вод.

SUMMARY

Kulko A. V. International legal regulation of utilization and protection of transboundary freshwaters. – On the right of a manuscript.

The thesis for a Scientific Degree of Doctor of Sciences (in Law) on the speciality 12.00.11 – International law. – Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2018.

The thesis deals with universal, regional, subregional and local (basin) international legal mechanisms regulating the utilisation and protection of transboundary freshwaters. In the process of consideration of the theoretical aspects of the general issue, the author has provided his definition and analysed the content of main concepts used in this field. The genesis, nature, sources, principles, main structural elements of international law of transboundary freshwaters have been highlighted, its place in the system of international law as an integrated sub-branch of international law has been determined.

The international legal regulation of the rights to water and sanitation as the basic human rights has been explored. It has been proposed to develop and approve protocols (system of protocols) on the rights to water and sanitation for existing universal and regional international human rights treaties. Optimal principles and provisions have been formulated; list of legal measures aimed at the recognition and realization of human rights to water and on sanitation in Ukraine has been elaborated.

The international treaty and institutional mechanisms of interstate cooperation, related to the main international river basins of each region, have been analyzed. Examples of Rhine, Sava, Mekong, Indus, Kosi, Niger, Congo, Amazon, Great Lakes, St. Lawrence River are considered. Most attention has been focused on the European region and transboundary water objects, located on the territory of Ukraine (Danube, Dnipro, Dniester, Tisza). It has been proposed to conclude and formulated a set of proposals on the optimal principles and norms of the UNECE Convention on the Regime of Navigable Waterways of International Importance in Europe, the Convention on the Navigation on the Dnipro, the new version of the Convention Regarding the Regime of Navigation on the Danube and basin (local) treaties on non-navigational use and the protection of freshwater resources.

The author has considered processes of establishment, normative framework, structure, procedures and practice of functioning of international river commissions, which extend their competence to the main international river basins of the world. The achievements and deficiencies of each of them have been outlined. The author has proposed general principles for the establishment and functioning of commissions as the coordination centres for integrated water resources management.

The author has highlighted the practice of resolving international disputes concerning transboundary freshwaters. Proposals for the improvement of international judicial and extrajudicial mechanisms for the settlement of disputes between coastal States have been made. The optimal way is the establishment of permanent bodies within the framework of international river commissions.

Key words: transboundary freshwaters, international agreement, international organization, river navigation, non-navigational utilization of water resources, environmental protection.

Підписано до друку 24.12.18 р. Друк ТОВ «Діджитал.Дрімс»
03142, м. Київ, бул. Вернадського, 67, оф. 40 тел.: (044) 456-13-81

Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman
Формат 60x90 1/16. Ум. друк. арк. 2,75
Замовлення № 326 від 22.12.2018 р. Наклад 150 прим.